

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Issue Date: 2013-04-18

09 Nieuwe duiten 1702

Aan het einde van de zeventiende eeuw brengen de Staten-Generaal onder aanvoering van de Staten van Holland het muntwezen op orde. Niet alleen de weinig uniforme productie van de duit, maar ook van die als de schelling, de daalder en de florijn hebben in het laatste kwart van de zeventiende eeuw gezorgd voor ongeregeldeheden in het muntwezen. Hiertoe behoort ook de door de Zeeuwse Muntmeester vervaardigde rijksdaalder of zilveren dukaat, die door eigenmachtig optreden door de Staten van Zeeland te hoog gewaardeerd is ten opzichte van gelijksoortige exemplaren vervaardigd in de andere gewestelijke Munten.

Enorme hoeveelheden duiten en oorden van te laag gewicht, vervaardigd door de provinciale Munten van Friesland (Leeuwarden), Zeeland (Middelburg) en Overijssel (Kampen) en Utrecht beheersen de binnenlandse geldcirculatie.⁵⁹² Tegelijkertijd circuleren er ook grote partijen kopergeld, geproduceerd in niet onder de controle van de Staten-Generaal staande Muntateliers als die te Rekem en Gronsveld.

9.1 Inleiding

Hoe groot die hoeveelheid (slechte) duiten is geweest kan worden geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden van het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Het eerste komt uit de serie overgeleverde ‘specieboeken’ van het Amsterdamse Burgerweeshuis. De eerste van de twintig overgeleverde delen over de periode 1681 tot en met 1759 en de acht delen over de periode 1766 tot en met 1814 geven een overzicht van de ontvangsten en uitgaven en vermelden precies wat er aan verschillende muntsoorten in die periode binnenkomt en weer uitgaat.⁵⁹³ Toegegeven moet worden dat voor het grootste deel van de ontvangsten afkomstig zijn uit collectes en dat de ‘gulle’ gevers eerder het slechte kleingeld dan de goede muntstukken van hogere waarden zullen hebben gedoneerd. Qua inhoud zijn deze collecteopbrengsten dan ook niet representatief voor de totale geldcirculatie van dat moment. Maar bij gebrek aan andere informatie geeft deze gedetailleerde administratie in elk geval wel iets van een indicatie van de kleingeldcirculatie in de stad Amsterdam. Complete uitwerking van de inhoud van dit deel administratie van het Amsterdamse Burgerweeshuis valt buiten het kader van deze studie, maar verdient zeker aanbeveling. In het ‘Specieboek’ over de periode 1681 tot en met 1689 wordt het gebruik van ‘packjes duijten’ met een waarde van 6 stuivers (48 duiten) gemeld.⁵⁹⁴ Verder blijkt dat loonbetalingen voor een

592 Deze laatste Munt produceert de duiten op naam en voor rekening van de stad.

593 GAA 367A 310-339 + 332-340. Burgerweeshuis Specieboeken 1681-1759 + 1766-1814.

594 GAA 367A 310 Burgerweeshuis Specieboek 1681-1689. Bijvoorbeeld de betalingen d.d. 19 november 1681. Met zevenentwintighalven worden halve Zeeuwse rijksdaalder bedoeld ter waarde van 26 1/2 stuiver, waarvan de zevenentwintigste stuiver dus voor de helft geldt. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek.

aanzienlijk deel in duiten worden gedaan. Zo krijgt Pieter van der Streng eind oktober 1701 het vierdedeel van zijn jaarloon uitbetaald in een kwitantie van *f* 60: -, 113 zevenentwintighalven en *f* 25: - aan duiten (4.000 stuks), samen *f* 249:13: -.⁵⁹⁵

Een heel mooi tweede voorbeeld van de positie die de duit in de kleingeldcirculatie in Republiek in het laatste kwart van de zeventiende eeuw inneemt wordt gegeven door Nissen en Wientjes in hun artikel *De Duytjens Hoeff*. Zij noemen de aanklacht die Jurriaen van Luijnen, stadhouder van 's-Hertogenbosch, in 1687 aanspant tegen Margareta de Leeuw.⁵⁹⁶ Het betreft *f* 500: - aan Groningse duiten (80.000 stuks), die Margareta zegt te hebben verkregen uit de verkoop van een partij kousen, spelden, koorden en linten te Rotterdam. Margareta wordt beticht van het bedrijven van woeker door op de verwisseling van duiten tegen zilvergeld 2 1/2 procent provisie te berekenen. De lichte Groningse duiten uit bovengenoemde zaak zijn verpakt in vier zakken, die bij aankomst in Den Bosch in beslag zijn genomen. Nissen en Wientjes beschrijven het verloop van deze zaak tot en met het genoemde schriftelijk verzoek aan de Staten-Generaal minutieus, maar komen niet verder dan de resolutie van 6 maart 1687 waarin de hoog mogende heren besluiten dat de 'retroacta ende placaten op het inbrengen of invoeren van de deuiten zullen worden opgezocht en naergezien'.⁵⁹⁷

De auteurs noemen niet dat de Staten-Generaal, zoals dat bijna standaard het geval is bij muntzaken, zich in deze kwestie laten adviseren door raden en generaalmeesters van de Munten. Deze doorzoeken de eerder genomen adviezen, besluiten en verordeningen en nemen hiervoor ruim een jaar de tijd. In hun advies van 24 mei 1688 melden de generaalmeesters de Staten-Generaal dat er aan de Munt van Groningen meerdere zaken mis zijn. Als voorbeeld noemen zij de duiten met het jaartal 1684, die in plaats van de 116 exemplaren per mark (2,12 g) van de Hollandse duiten of de 120 stukken per mark van de duiten uit de overige provincies (2,05 g) qua gewicht uitkomen op 154 stukken per mark (1,60 g). Muntmeester David Hagenet moet deze duiten zeer voordelig hebben kunnen produceren.⁵⁹⁸ Zeker als hij ze dan ook nog in bulk heeft kunnen afzetten, zoals uit bovengenoemde zaak tegen Margareta de Leeuw zou kunnen worden geconcludeerd.

De besluiten van de Staten-Generaal uit 1693 en 1694 over de algehele hervorming van de muntcirculatie vormen de afronding van een lange periode van strijd tegen vreemde en op lagere voet geslagen muntstukken die de inheemse muntsoorten verdringen. In deze strijd worden de Zuid-Nederlandse patagon en dukaton bestreden door in 1659 van de zilveren rijder en de zilveren dukaat in omloop te brengen.

Toch blijkt dat niet genoeg. Door de te hoge prijs van het zilver komt de productie in de Munthuizen van de Republiek snel tot stilstand. Enkele Muntmeesters gaan over tot productie beneden de door

de Staten-Generaal vastgestelde specificaties. Waarvoor wordt gekozen hangt af van de mate waarin het Muntbedrijf wordt gecontroleerd op de stipte uitvoering van de regels. Het gevolg is dat de muntstukken waarbij de verhouding tussen intrinsieke en nominale waarde goed is, nog verder uit de circulatie worden verdreven en dat talrijke, al of niet in de eigen Munt geproduceerde, minderwaardige muntstukken in omloop komen. Nergens blijkt dat die minderwaardige munten direct invloed hebben op de prijzen voor de eerste levensbehoeften. Toegegeven moet worden dat onderzoek naar dit onderwerp ook nog de nodige aandacht behoeft. De internationale handel zal er ongetwijfeld wel last van hebben gehad, maar ook daar is tot nu toe voor zover bekend geen onderzoek naar gedaan.

De belangen in de strijd tegen de minderwaardige munten zijn niet gelijk. Dat blijkt onder andere uit het feit dat de vertegenwoordigers van de stad Amsterdam, die namens de Staten van Holland zitting hebben in de vergaderingen van de Staten-Generaal, aansturen op slechts een geringe verlaging van de muntvoet maar juist een scherper toezicht op de Muntmeesters. De overige leden van de Staten-Generaal wijzen die voorstellen op basis van de gewestelijke en stedelijke soevereiniteit af en verdedigen daarmee de belangen van hun eigen Muntmeesters. Van de vertegenwoordigers van Amsterdam kan gezegd worden dat zij de belangen van de internationaal opererende handelaren hebben proberen te verdedigen en daarom aandringen op een scherper toezicht. De andere vertegenwoordigers richten zich mogelijk meer op de lokale handel en op zoveel mogelijk productie voor de Munten in hun gebieden. Een definitieve oplossing blijft voorlopig uit.

De Staten van Holland grijpen in nadat een tweede poging om tot een regeling voor de gehele Republiek te komen mislukt en de situatie, mede door de Negenjarige oorlog (1688-1697), steeds minder houdbaar wordt.⁵⁹⁹ Besloten wordt de handel in zilver enigszins te beperken. Het aantal Munthuizen in de Republiek wordt teruggebracht. De sluiting betreft vooral de stedelijke Munten, omdat deze het moeilijkst te controleren zijn op de juiste naleving van de algemene bepalingen.⁶⁰⁰ Op basis van een besluit van de Staten-Generaal van 16 april 1694 ontvangen de regeringen van die steden een premie van *f* 4.000: - per jaar om hun Munt gesloten te houden. Voor een stad als Deventer is, zo blijkt uit de Cameraarsrekeningen, een dergelijke bijdrage, een aanvulling van de stedelijke inkomsten van gemiddeld 7,3 procent, met uitschieters naar ruim 10 procent in 1748 tot slechts 4,1 procent in 1784.⁶⁰¹ Voor Zwolle, dat in diezelfde periode een veel hoger bedrag aan jaarlijkse inkomsten en uitgaven heeft, is die *f* 4.000: - in de periode 1694 tot en met 1792 een bijdrage van gemiddeld 2,94 procent van de totaalontvangsten, met uitschieters naar 5,12 procent in 1787 en slechts 1,68 procent in 1722.⁶⁰² De jaarlijkse betalingen aan de steden Deventer, Kampen

⁵⁹⁵ GAA 367A 316 Burgerweeshuis Specieboek 1701-1703. Loonbetaling d.d. 31 oktober 1701. Nader onderzoek zal duidelijk moeten maken welke denominatie precies wordt bedoeld met 'zevenentwintighalven'.

⁵⁹⁶ www.generalogieonline.nl/genealogie-clerk/11148.php. Juriaen van Luynen (1636-1705), zoon van de commissaris van Crevecoeur . Poorter van 's-Hertogenbosch vanaf 1666, klerk bij de stadssecretarie, notaris, raad, schepen en stadhouder van 's-Hertogenbosch. Huwt (1) rond 1665 met Gratia Cletchers, (2) op 12 februari 1697 te Vught met Catharina van Sonst en (3) op 27 juli 1701 te Breskens met Elisabeth Kijper.

⁵⁹⁷ Nissen / Wientjes, *De Duytjens Hoeff*. Fiduciair geld, een relativiteitstheorie 114-116.

⁵⁹⁸ NA 1.01.44-13 fol. 263-264. Missive R&G aan SG d.d. 24 mei 1688. De muntbus van Muntmeester David Hagenet is dan al buiten aanwezigheid van raden en generaalmeesters van de Munten en dus tegen de regels van de Muntordonnanties geopend. Een onderzoek naar de Groningse Provinciale Muntactiviteiten onder David Hagenet 1681-1688 en Assuerus Vosdink 1690-1693 is inmiddels gestart.

⁵⁹⁹ De oorlog gevoerd tussen Frankrijk enerzijds en het Duitse Rijk, Nederland, Spanje, Engeland en Brandenburg anderzijds, voornamelijk om het machtsevenwicht in Europa te behouden. De oorlog wordt besloten met de Vrede van Rijswijk, waarbij Lodewijk XIV onder andere stadhouder Willem III erkent als koning van Engeland en hem het veroverde prinsdom Orange teruggeeft.

⁶⁰⁰ Zie over deze periode Van Gelder *De Nederlandse munten en zijn Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694*.

⁶⁰¹ Stadsarchief Deventer, inventaris 698 Cameraarsrekeningen 1699 t/m 1794. Voor deze berekening zijn geen gegevens gevonden voor de jaren 1710 en 1714.

⁶⁰² Historisch Centrum Overijssel, Stadsarchief Zwolle, inventaris 001, cameraarsrekeningen 1694- 1792, 1568 t/m 1666. Voor het jaar 1787 zijn geen gegevens beschikbaar.

en Zwolle, maar ook aan die van Groningen, Nijmegen en Zutphen, zijn terug te vinden in de ‘ordinaris en extra ordinaris Staten van oorlog’ in het archief van de Generaliteits Rekenkamer.⁶⁰³ Op 1 april 1700 stellen de raden en generaalmeeesters van de Munten in een memorie aan de Staten van Holland dat de circulatie van duiten nog vol zit met excessen. Het plakkaat van 27 oktober 1698, waarin het debiteren (omwisselen) van duiten wordt verboden, heeft dus duidelijk niet de gewenste uitwerking gehad. De Statenvergadering neemt dit onderwerp niet direct op, vandaar dat de generaalmeeesters dezelfde memorie bijna twee maanden later nog eens insturen.⁶⁰⁴ Het genoemde plakkaat van 1698 (zie kadertekst 19) wordt daarop ‘gerenoveert’. Dit betekent dat de tekst opnieuw aan de steden wordt aangeboden om onder de aandacht van de bevolking te brengen. Begin juli 1700 klagen de vertegenwoordigers van Utrecht in de Staten-Generaal over het gebrekkige effect van het gerenoveerde plakkaat over de duiten.⁶⁰⁵ Tot veel meer dan een conceptplakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland komt het niet. Uit dit concept blijkt dat de generaalmeeesters voorstellen dat alle duiten zullen worden gereduceerd tot de helft van de waarde en op gewicht worden ingetrokken. Tevens adviseren zij voortaan in betalingen maximaal voor 10 stuivers aan duiten toe te staan.⁶⁰⁶ De achterliggende stukken bij dit concept ontbreken, zodat een argumentatie voor het uitblijven van een beslissing onbekend blijft.

Kadertekst 19

Placaat Staten-Generaal 27 oktober 1698.⁶⁰⁷

De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, allen den geenen die deesen sullen sien ofte hooren, leesen, salut, doen te weten: Alsoo wij komen te vernemen dat van tijt tot tijt in deese landen werden ingebracht ende onder de Gemeente gedebiteert groote meninghte van duyten, met seer veele quaden vermenght, jaa dat soodanigh daar inne wert geëxtravageert dat men practiseert die duyten met paquetten tot thien à twintigh stuijvers gepast aan de arbeidsluiden, winkeliers, ende andere neeringhdoende luijden op te dringen, tot groote schaade van de goede ingezetenen van den staat.

Waar jegens willende voorsien, soo is't dat wij hebben goetgevonden te ordonneren ende statueren, soo als wij ordonneren en statueren bij deesen.

Eerstelijck dat voortaan in deese Geunieerde provincien en het district van de Generaliteijt egheene andere soorten van duyten sullen ganghbaar wesen dan soodanige, die op de provinciale Munte, mitsgaders of de Rijks Munten in de steeden binnen de Geunieerde provincien, voor den jaare geslagen sijn, mits desen billioenerende alle andere soorten van duyten, die elders ofte op eenige

ander Munten geslagen sijn, eghene uijtgesondert, gelijk wij alle de soodanige voor billioen verklaren en condemneren bij deesen, met interdictie van eeghene derselver, naar de publicatie dese, in dese landen te mogen inbrengen, op poene van confiscatie ende daar en boven een boete van twaalf gulden op jeder duyjt, ofte eenige van degene, die daar jegenwoordigh sijn te mogen uijtbidden ofte ontfangen, op de boete van gelijke twaalf gulden, op jeder soodanige duyjt te verbeuren, soo wel bij den ontfanger als uijtbieter, jeder in solidum.

Verstaande ende ordonneren bij deesen, dat alle deselve aanstonts als cooper materiaal sullen moeten werden verhandelt aan de koopersmeeden in deese landen, om deselve sonder uijtstel in stukken te snijden off te breeken, sonder eenige de minst van dien in specie wederom te mogen verhandelen, ofte versenden, op poene van twaalf gulden over jeden soodanige uijtheemsche duyjt, die sij kopersmeeden ongebroocken souden hebben gehouden, verhandelt ofte versonden, ende daar en boven als muntsvervalschers, na den inhoud der placaten, te werden gecorrigeert. Ten anderen dat van de duyten op de provinciale Munten deeser landen ende Rijcx Munten in der steeden binnen de resp[ective] provincien geslagen voortaan ten hooghsten niet meer als thien stuijvers aan duyten teffens sullen mogen werden uijtgeboden, ofte ontfangen, en 'tselve ook niet meer als eene reijse op den selven dagh tusschen een en deselve persoonen sal mogen geschieden, op een boete van twaalf gulden op jeder duyjt, dewelke boven den voors[chreven] taux van thien stuijvers aan duyten wert uijtgeboden, ofte ontfangen te verbeuren, soo wel bij den ontfanger als uijtbieter, jeder in solidum.

Dat ook geen fabriquers, werckbasen, off andere die eenige arbeidsvolck in haar dienst hebben, aan deselve ter week meer als thien stuijvers aan duyten sullen mogen betalen, op gelijke boete van twaalf gulden op jeder duyjt, die sij daar boven sullen hebben betaalt, te verbeuren soo wel bij die gheene die deselve betaalt als die deselve ontfangen sal hebben, mede jeder in solidum ende te appliceren dese, als oock d'andere bovengemelte boetens, d'eene helft voor den aanbrengrer en de wederhelft voor den officier die de calange sal koomen te doen. Edogh een van beijder 'tzij ontfanger of uijtbieter, in d'eene en d'andere der voors[chreven] gevallem, de overtredinge selfs aanbrengende, soo dat den medeplightigen van sijn overtredinge souden werden overtuijght soo verstaan wij dat deselve niet alleen sal vrij sijn van sijne boete, nemaar daar en boven den aanbrengrer sal genieten de helft van de boete van sijn voors[chreven] medeplightige. Ende soo het gebeurde dat de overtreders deesen onsen placaten niet in staat waren de geimponeerde geltboetens op te brengen, soo verstaan wij dat deselve arbitralijk bij gevangenisse ofte aan den lijven na dat sij het selve meer als eens moghten hebben gepleeght sullen werden gestraft. Lastende allen officieren van de justitie, mitsgaders onse Generaalmeeesters van de Munte, op de overtreders deeser scherp reguard te neemen, ende deselve sonder dilaj, dissimulatie, of conniventie te calangeren en doen calangeren.

Sijnde gelijk onse ernstige meijninge dat een jegenlijk, die eenige overtredinge komt aan te brengen, van het selve bij missive ofte andersints ook kennisse sal geven aan de gem[elde] Generaalsm[eeste]rs op dat sij souden kunnen inquireren op de executie ende voldoeninge van de aangebraghte overtredingen, Ende op dat niemant hier van eenige ignorantie ende komente pretenderen, soo ontbieden ende

603 NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Ordinaris en extra ordinaris Staten van oorlog 1695 t/m 1785.

604 NA 1.01.44-16 fol. 78 + 100v. Renovatie van het plakkaat van 27 oktober 1698 d.d. 24 mei 1700

605 NA 1.01.44-16 fol. 96. Resolutie Staten-Generaal op de klachten van de Staten van Utrecht d.d. 2 juli 1700.

606 NA 1.01.44-16 fol. 115. Conceptplakkaat Staten van Holland d.d. 19 juli 1700. NA 1.01.44-16 fol. 115.

607 NA 1.01.44-16 fol. 011v. Plakkaat Staten-Generaal 27 oktober 1698. Korthals Altes, Van *E Hollands tot Nederlandse* . 117 Lucassen *Loonbetalingen* 50. Dit plakkaat is door Korthals Altes en daarna door Lucassen aangevoerd als bescherming van de loonarbeider.

versoeken wij de heeren Staaten, Stadhouderen, Gecommitteerde Raaden, ende Gedeputeerde Staten van de resp[ective] provincien, ende allen andere justicieren en officieren van denselve lande, dit ons placaat aanstonts te doen publiceren ende affigeren, ter plaatse daar men gewoon is soodanige publicatie ende affexie te doen. Alsoo wij sulx ten dienste van den lande, en van de goede ingezetenen van dien bevonden hebben te behooren.

Gedaan ende gearresteert ter vergaderinge van den hooghgem[elde] heeren Staaten Generaal in den Hage den 27en october 1698.

Echt serieuze actie wordt pas bijna een jaar later te worden genomen, wanneer raden en generaalmeeesters van de Munten na het overleg van 15 juli 1701 een advies opstellen voor de Staten van Holland.⁶⁰⁸ De generaalmeeesters melden hierin expliciet dat de maatregelen genomen met het plakkaat van 27 oktober 1698 en de ‘renovaties’ (hernieuwde publicatie) van 24 mei en 2 juli 1700 niet hebben geholpen. Met het overnemen van dit advies, waarbij een tekst voor een nieuw plakkaat is gevoegd, verordonneren de Staten-Generaal dat in de gehele Republiek geen andere soorten duiten mogen circuleren dan degene, die op de gewestelijke Munten of de zogenaamde Rijks Munten zijn geslagen.⁶⁰⁹

Het advies van raden en generaalmeeesters over de productie van nieuwe duiten wordt door de Staten van Holland op 31 augustus 1701 besproken. De generaalmeeesters stellen voor *f* 60.000:- aan nieuwe duiten te laten slaan op een gewicht van 74 in plaats van voorheen 116 stukken in het mark (3,325 i.p.v. 2,121g per stuk), deze door hen te laten distribueren en de oude en uitheemse duiten in te trekken en als oud koper te verkopen. Zij voegen bij hun advies een conceptordonnantie en -instructie om ‘op de resp[ectieve] Munten van Hollandt ende Westfrieslandt, te weeten binnen de stadt Dordrecht ende de stad Enkhuijsen, daer tegenwoordig de Munte van Westfrieslandt is, te doen munten, sekere soorte van swarte ofte kopere munte, genaamt duijten’.⁶¹⁰

Eind september wordt in de vergadering van de Staten van Holland de klacht van gedeputeerden van Haarlem over de aanhoudende invoer van slechte duiten in het eigen gewest van een week eerder behandeld. De Haarlemmers stellen dat de slechte duiten zeer ten nadele zijn van de ingezetenen in het algemeen, maar wel speciaal voor ‘die geene dewelke neeringh off winkel deden, mede met haar handen de kost quamen te vinden, de welke de meeste met duijten wierden betaalt en daar vijfthien, ja meer ten hondert dikwijls moesten verliezen’.⁶¹¹ Met andere woorden: de gedeputeerden van Haarlem delen mee dat de invoer en circulatie van slechte duiten zulke vormen heeft aangenomen dat niet alleen de handelaren en winkeliers die hun verkochte waar in duiten betaald krijgen, maar ook de handwerkslieden die hun arbeid in duiten krijgen vergoed, 15 procent of meer op elke betaling verliezen. Zij roepen hun medeleden in de vergadering op dit ‘quaadt’ uit de wereld te helpen.

Na nogmaals advies te hebben ingewonnen bij de raden en generaalmeeesters van de Munten, besluiten de Staten van Holland tot de uitgifte van een nieuw plakkaat. Alle oude duiten zullen in waarde worden gereduceerd tot een penning of een halve duit. Ze zullen worden ingetrokken op gewicht en als koper verkocht. Een nieuwe ‘deughtsame kopere munte’ komt ervoor in de plaats, die ‘in dese provincie alleen ganghbaar’ zal zijn. Tenslotte wordt de bepaling uit het plakkaat van 1698 over de hoeveelheid die men per betaling in nieuwe duiten mag uitgeven of ontvangen opnieuw overgenomen. Per dag mag niet meer dan éénmaal het bedrag van 10 stuivers tussen dezelfde personen worden verhandeld. Op overtreding staat ook nu een boete van 12 gulden over elke duit die boven dat bedrag van 10 stuivers wordt betaald of ontvangen. ‘Fabriqueurs, werkbasen, ofte andere die eenig arbeidsvolk in haar diensten hebben’ mogen per week niet meer dan 10 stuivers aan duiten per persoon uitbetalen.⁶¹² In hoeverre dit laatste te controleren valt en wie die controle moet uitvoeren, wordt niet duidelijk.

De Statenvergadering gaat uiteen voordat een en ander goed is afgehandeld. Vandaar dat de generaalmeeesters op 27 december 1701 de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier schrijven dat een zevental zaken nu toch moet worden geregeld, namelijk:

1. voor de inkoop van de muntplaatjes is een ordonnantie nodig van *f* 20.000:-;
2. het gewicht van de koperen plaatjes moet worden bepaald op 70 stuks per mark of minder;
3. schetsen moeten worden gemaakt voor de nieuwe beeldenaar van voor- en keerzijde;
4. instructies voor de Muntmeester en de Muntgezellen moeten worden opgesteld;
5. een goede prijs moet worden bepaald voor het gewicht aan oude duiten;
6. de verkoop van het ingeleverde muntmateriaal moet worden geregeld;
7. de steden moeten een procedure voor het omwisselen toegezonden krijgen.⁶¹³

Drie dagen later besluiten de Gecommitteerde Raden de generaalmeeesters opdracht te geven de koperen muntplaatjes in te kopen op een gewicht van 70 stukken per mark, indien nodig meer of minder stukken per mark. Via ontvanger-generaal mr. Cornelis van Aerssen geven zij een voorschot van *f* 20.000:- - ter dekking van de startkosten. Ten slotte stellen de Gecommitteerde Raden de elementen van de beeldenaar van de nieuwe duiten vast: ‘de figuur van den Hollandsche leeuw in den tuijn met den standaard van vrijheidt in de reghter clauw, ende op de andere zijde het woordt Hollandia met het jaar van het munten’.⁶¹⁴

Nog diezelfde dag schrijven de generaalmeeesters Anthonij Grill, essayeur te Amsterdam, Pieter en Jacob Vermaten, kooplieden te Amsterdam en Salomon Levi Meijer, koopman te Dordrecht, dat zij geautoriseerd zijn tot de aanbesteding van de leverantie van enige duizenden ponden rood koperen plaatjes. De generaalmeeesters melden tevens dat zij over deze aanbesteding op donderdag 5 januari 1702 om 10 uur ’s morgens een bijeenkomst organiseren in de Muntkamer te ’s-Gravenhage. De brieven eindigen met de opmerking dat condities waaronder de leverantie dient te geschieden kunnen worden ingezien of opgevraagd bij de secretaris van de raden en generaalmeeesters Anthonij

⁶⁰⁸ NA 1.01.44-16 fol. 118v-119. Instructie en ordonnantie tot 't munten van duijten d.d. 31 augustus 1701.

⁶⁰⁹ Met de Rijks Munten worden de Muntateliers van de steden Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen en Zutphen bedoeld.

⁶¹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 119. Ordonnantie d.d. 31 augustus 1701.

⁶¹¹ NA 1.01.44-16 fol. 137v. Extract uit de resoluties van de Staten van Holland d.d. 23 september 1701.

⁶¹² NA 1.01.44-16 fol. 129v. Plakkaat Staten van Holland d.d. 13 december 1701.

⁶¹³ NA 1.01.44-16 fol.126v. Missive R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 27 december 1701.

⁶¹⁴ NA 1.01.44-16 fol. 128v. Extract uit de resoluties van Gecommitteerde Raden d.d. 30 december 1701. De resolutie zelf is terug te vinden in NA 3.0.1.05-3051 fol. 439-440.

van der Linden.⁶¹⁵ Uit deze condities blijkt dat de kooplieden worden uitgenodigd een reactie in te zenden op de aanbesteding van een leverantie van 54.000 mark (13.288,54 kilo) rood koperen muntplaatjes, gemaakt van ‘goet gaar ende gesmeedigh’ koper op een gewicht van 68 stukken per mark (3,62 g) en dat verwacht wordt dat één derde van deze partij al in februari 1702 wordt geleverd. Anthonij Grill wordt diezelfde dag de order gegund. Hij laat de eerste 18.000 mark duitplaatjes uit Hamburg komen en rekent daarvoor 75 gulden per 100 pond. De twee overige partijen komen uit Zweden en zullen 72 gulden 10 stuivers kosten. Uit de aantekeningen van de raden en generaalmeeesters is bekend dat Pieter Vermaten dezelfde verdeling van herkomst, eenderde uit Hamburg en tweederde uit Zweden, aanbiedt maar daarvoor 80 gulden per 100 pond wil hebben. In Hamburg zijn handelaren gevestigd die contact hebben met de eigenaren van de kopermijnen in Hongarije. Aannemelijk is dat het Hamburgse koper afkomstig is uit Hongarije. Jacob Vermaten doet de biding voor een gulden lager, maar deelt de herkomst van de plaatjes niet mee. Adolf van der Linden⁶¹⁶ en Salomon Levi zijn met 83 gulden per 100 pond de duurste aanbieders. Ook zij melden niet vanwaar zij het koper betrekken.

Afb. 27. Anthonij Grill III (1664-1727) als jongeman. Anoniem. Collectie Grill's Hofje, Amsterdam.
Foto Guus van Breugel.⁶¹⁷

⁶¹⁵ NA 1.01.44-16 fol.139. Condities volgens welke de raden en generaalmeeesters (...) sullen besteedden de leverantie van eenige duijssenden ponden roode koopere platen tot duijten.

⁶¹⁶ Binnen het kader van dit onderzoek is het niet duidelijk geworden of Anthonij en Adolf van der Linden op enige wijze familie van elkaar zijn. De voor de hand liggende vraag of zij enige informatie uitwisselden over mogelijke koperleveranties blijft hier dan ook onbeantwoord.

⁶¹⁷ De toeschrijving van dit portret aan Anthonij Grill III is van J. Kroes van het Centraal Bureau voor Genealogie. Zie Kroes, *De Nederlands-Zweedse familie Grill*.

Het verschil tussen de muntplaatjes uit Zweden en die uit Hamburg zit in het feit dat de Zweedse duitplaatjes machinaal worden vervaardigd met een door waterkracht aangedreven pletmolen en de Hamburgse met de hand en de hamer. Vanuit Zweden mag men dus de best mogelijke kwaliteit, of zoals dat in die tijd wordt genoemd, ‘de egaalste’ verwachten.⁶¹⁸

Op 18 januari 1702 schrijven de raden en generaalmeeesters Mattheus Sonnemans, ‘Muntmeester particulier van de provinciale Munte van Hollandt, geleegen tot Dordrecht’, dat de instructie voor het maken van de nieuwe duiten gereed ligt om afgehaald te worden.⁶¹⁹ Deze instructie, die ook aan de Muntgezellen is uitgereikt, leert ons dat de duitplaatjes zullen worden aangeleverd op een gewicht van 2 engels 11 5/7 aas per stuk met een remedie van ten hoogste 2 à 3 aas (dus tussen de 3,78 en de 3,49 g per stuk) en zodanig schoon en geschuurd dat ze direct gemunt kunnen worden. Muntplaatjes die niet goed blijken te zijn moeten door de gezellen worden uitgesorteerd en apart gehouden.

De Muntgezellen krijgen volgens de instructie als loon 5 duiten voor elke mark goed gemunte duiten. Het uitzoeken van de slechte plaatjes wordt niet apart vermeld en zal dus tot hun reguliere taak gerekend zijn en binnen hun vergoeding vallen. De exemplaren die na het munten door de Muntmeester of de waardijn van onvoldoende kwaliteit worden bevonden, moeten op kosten van de gezellen opnieuw worden gemunt.

Anthonij Grill levert niet zo vlot als hij in zijn aanbieding heeft toegezegd. De noodzaak tot vervanging van de oude en uitheemse duiten is echter groot. Daarom wordt in maart 1702 bij twee andere Amsterdamse kooplieden, Dirck Slicher en Willem van Elen, 20.000 pond aan koperen plaatjes uit voorraad opgekocht. Er moet in die tijd een markt voor koperen muntplaatjes zijn geweest, want raden en generaalmeeesters schrijven in hun bericht aan de Staten-Generaal dat een van de voorwaarden van levering is dat de handelaren hun voorraad vrij van invoerrechten weer op peil mogen brengen.⁶²⁰ Die handelaren zullen geen voorraden hebben aangehouden, als daar geen markt voor is. Wie precies hun klanten zijn geweest, blijft voor het moment onduidelijk.

De leverantie van koperen plaatjes dreigt medio mei 1702 opnieuw te stagneren doordat de ontvanger van ‘convooijen en licenten’ (de douaneambtenaar) de 6.000 pond die de Zwolse handelaar Abraham Tieleman uit Hamburg heeft laten komen, niet wil laten passeren om te worden afgeleverd aan de Munt te Dordrecht. De generaalmeeesters verzoeken daarop de Staten-Generaal om een paspoort met bepaling van vrijstelling van inkomende rechten, zoals ook al op 24 maart was afgegeven.⁶²¹ Dit paspoort komt er inderdaad, zodat de levering naar Dordrecht nu zonder verder oponthoud of extra kosten kan worden gedaan.⁶²² Blijft de vraag over hoe Tieleman past in de keten van contacten tussen Amsterdamse en Hamburgse handelaren. Binnen het kader van dit onderzoek is hierop geen antwoord gevonden.⁶²³

⁶¹⁸ NA 3.01.04.01-1883. Brief R&G aan StvHoll 24 januari 1702.

⁶¹⁹ NA 1.01.44-16 fol. 141v. Zie hoofdstuk 14.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁶²⁰ NA 1.01.44-16 fol. 149. Missive van R&G aan Staten-Generaal van 16 maart 1702, Een paspoort van gelijke strekking wordt ook verleend op 16 maart 1703, NA 1.01.44-16 fol. 179v.

⁶²¹ NA 1.01.44-16 fol. 156. Brief van R&G aan Staten-Generaal d.d. 23 mei 1702.

⁶²² NA 1.01.44-16 fol. 157. Resolutie 3 juni 1702.

⁶²³ Onderzoek naar de contacten tussen metaalhandelaren in verschillende steden van de Republiek, maar ook daarbuiten, in de zeventiende en

In de tweede helft van juni 1702 wordt duidelijk dat het project tot vervanging van de oude en slechte duiten door nieuw geslagen exemplaren voor raden en generaalmeeesters erg groot is. Verschillende zaken zijn tegen de gewoonte in mondeling met derden overeengekomen. In een memorie aan de Staten van Holland verzoeken de generaalmeeesters daarom om bevestiging dat zij onder meer geautoriseerd zijn om:

- bovenop de al geaccordeerde hoeveelheid koperen duitplaatjes nog 18.000 pond aan te schaffen tegen een prijs van *f* 77:10: - per 100 pond;
- deze partij en het deel van de eerste partij, waarvan het transport over zee stagneerde of levering onzeker was, per ‘asch’, dat wil zeggen per wagen, te laten aanvoeren en de meerkosten daarvan aan het gewest door te berekenen;
- boven de twee eerder genoemde partijen nog eens 54.000 pond of zoveel meer als zij zullen kunnen bemachtigen aan te schaffen tegen een prijs van *f* 78: 0: 0 per 100 pond;
- iemand naar Hamburg te sturen om nadere afspraken te maken over de leverantie van de bestelde koperen duitplaatjes;
- enige personen aan te stellen die ‘onder directie van een bequaam opsiender’ de te Amsterdam binnenkomende duitplaatjes op gewicht te controleren en de te lichte plaatjes er uit te zoeken.⁶²⁴

Op 27 juni 1702 stellen raden en generaalmeeesters de Staten-Generaal voor om bij wijze van proef via de Amsterdamse kooplieden Jacob en Barent Bolck te Hamburg hele koperen platen te bestellen, die dan op de Munt worden verwerkt tot ronde plaatjes van het formaat van de duit en vervolgens tot duit worden gestempeld.⁶²⁵ Volgens het door de generaalmeeesters bij de Staten-Generaal aangevraagde paspoort voor vrije invoer gaat het om een partij koperen bladen met een gezamenlijk gewicht van 20.000 pond.⁶²⁶ Uit de correspondentie tussen de generaalmeeesters en de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans blijkt dat de bladen al een maand later, te weten op 26, 28 en 31 juli te Dordrecht zijn afgeleverd.⁶²⁷

Waarschijnlijk ontvangen de generaalmeeesters voor deze extra leveranties *f* 6.000: - en ruim twee maanden later nog eens *f* 8.000: -.⁶²⁸ De betaling van de leveranciers loopt echter niet zoals dat tegenwoordig gaat. Dit blijkt onder andere uit een brief van raden en generaalmeeesters aan de bestuurders van Amsterdam van medio maart 1703. Zij verzoeken daarin om afname van nog een extra partij duiten, om de leveranciers Grill en Vermaten tegemoet te komen in de achterstand in betaling van hun leveranties. De bestuurders van Amsterdam antwoorden van de leveranciers te hebben vernomen dat zij nog *f* 22.000: - tegoed hebben en dat zij niet in staat zijn zoveel duiten tegen zilvergeld af te nemen. In de stadskas liggen nog meer dan honderd zakken nieuwe duiten gereed om

gedistribueerd te worden. Ook melden zij dat deze distributie maar langzaam gaat omdat de stadskassiers zich houden aan het voorschrift niet meer dan 4 stuivers aan duiten tegelijk uit te geven.⁶²⁹ Dat de distributie van de nieuwe duiten inderdaad niet vlot verloopt, laat een brief aan Gecommitteerde Raden van bijna twee maanden later zien. Hierin schrijven de generaalmeeesters dat aan particulieren inmiddels circa *f* 16.000: - aan nieuwe duiten is geleverd, maar dat er nog steeds voor *f* 14.000: - op voorraad ligt. Zij verzoeken deze hoeveelheid te mogen afstorten bij de ontvanger-generaal van Holland en zo in staat te zijn de leveranciers van de koperen plaatjes te betalen.⁶³⁰ Eind september 1703 blijkt er nog voor *f* 11.000: - aan nieuwe duiten op voorraad te liggen en zijn de leveranciers nog steeds niet volledig betaald.⁶³¹ Waarschijnlijk ter tegemoetkoming van de uitstaande betaling voor zijn leverantie krijgt Anthonij Grill begin december van dat jaar op eigen verzoek 240 zakken nieuwe duiten geleverd.⁶³² Wat hij met die *f* 3.000: - aan nieuwe duiten doet, is niet duidelijk. Het is aannemelijk dat die door Grill niet lang in voorraad zijn gehouden. Dit blijkt onder andere uit een brief van raden en generaalmeeesters aan de pensionaris van Amsterdam van eind januari 1704. Hierin staat dat zij de stad Amsterdam nog *f* 1.600: - aan nieuwe duiten willen leveren uit de voorraad van Grill, maar dat dit niet meer mogelijk is omdat hij de eerder ontvangen *f* 3.000: - al heeft gedistribueerd.⁶³³ In de Nederlandse archieven zijn voor zover bekend geen bedrijfspapieren overgebleven van de handelsactiviteiten van Grill, waaruit kan blijken wie zijn opdrachtgevers zijn, waarin hij nog meer handelt, of op welke wijze hij zijn voorraad geslagen duiten distribueert.⁶³⁴

9.2 De stempels voor de nieuwe duiten

De stempels voor de nieuwe duiten met het jaartal 1702 worden gesneden door Daniel Drappentier, sinds 7 april 1671 werkzaam als stempelsnijder-generaal van de Munt van Holland en West-Friesland.⁶³⁵ Drappentier wordt op dat moment speciaal aangesteld omdat hij de enige blijkt die de stempels kan leveren die gebruikt moeten worden in de balancier of schroefpers. Dit is

achttiende eeuw is zeker ook een onderwerp dat nog de nodige aandacht verdient. Voor de internationale handelscontaten is een eerste aanzet reeds gegeven door Jonker / Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt*. Wat betreft de handel in koper vanuit Zweden noemen zij vooral die van het consortium De Geer/Trip in de tweede helft van de zeventiende eeuw. De voor de Hollandse en Westfriese duiten in de eerste helft van de achttiende eeuw zo belangrijke familie Grill wordt niet vermeld, omdat de familie waarschijnlijk niet een echt handelshuis heeft gehad.

⁶²⁴ NA 1.01.44-16 fol. 157v. Memorie van R&G aan Staten van Holland d.d. 23 juni 1702.

⁶²⁵ NA 1.01.44-16 fol. 160. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 juni 1702.

⁶²⁶ NA 1.01.02-5730. Brief R&G aan Staten-Generaal d.d. 26 juni 1702.

⁶²⁷ NA 1.01.44-16 fol. 159v en fol. 163v. Missive van R&G aan Staten-Generaal d.d. 26 juni 1702 en aan de Muntmeester van Holland d.d. 2 augustus 1702.

⁶²⁸ NA 3.01.05-3052 fol. 363-364. Resoluties Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier d.d. 27 juni en 6 september 1702.

⁶²⁹ NA 1.01.44-16 fol. 179 + 181. Missive van R&G aan en antwoord van Burgemeesteren en regeerders van Amsterdam d.d. 15 maart 1703.

⁶³⁰ NA 1.01.44-16 fol. 180v. Missive van R&G aan de Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 7 mei 1703.

⁶³¹ NA 1.01.44-16 fol. 188v. Rapport R&G d.d. 24 september 1703.

⁶³² NA 1.01.44-16 fol. 189. Brief van R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 3 december 1703.

⁶³³ NA 1.01.44-16 fol. 199. Missive van R&G aan mr. N. Buijs, pensionaris van Amsterdam, d.d. 31 januari 1704.

⁶³⁴ De archieven in Zweden bieden mogelijk nog kansen tot beantwoording van vragen met betrekking tot de leveranties van de familie Grill aan de diverse Nederlandse Munthuizen. Zie daarvoor Römelingh, *Een rondgang langs de Zweedse archieven*. De steeds verder vorderende ontsluiting van de notariële archieven op het internet, bijvoorbeeld die te Utrecht, bieden ook nieuwe mogelijkheden tot gericht onderzoek. Zie bijvoorbeeld het nog verder uit te zoeken protest van Anthony en Johannes Grill ten overstaan van de Utrechtse notaris L. van der Pauw over het niet voldoen van een wisselbrief door Jacob van der Dussen, schepen en raad in de Vroedschap van Utrecht, d.d. 17 augustus 1759 [akte nr. 102]. Of de stukken betreffende een emissie van 250.000 rijksdaalders, uitgegeven door A. Grill, C.P. Craeyvanger en A.J. Heshuysen 1776-1781 in het familiearchief Grothe, Het Utrechts Archief, 750- 1607.

⁶³⁵ Voet / Van Gelder *Merken van Haagsche goud- en zilversmeden* 47. Van deze Drappentier is bekend dat hij op 22 maart 1643, als zoon van Hans Drappentier afkomstig uit Antwerpen en Sara Joosten van 's-Gravenhage, wordt gedoopt in de Grote of St. Jacobs Kerk te Den Haag. Hij treedt daar op 18 mei 1670 in ondertrouw met Jacomina Vermandel. Hij is zilversmidsgesel en werkzaam als wapensnijder. Hij overlijdt rond 12 september 1714 te Den Haag.

waarschijnlijk ook de reden waarom Daniel Drappentier eveneens in de Munt van Utrecht is aangesteld tot ijzersnijder, hetgeen blijkt uit de mededeling van de gedeputeerden van dit gewest in de vergadering van de Staten-Generaal van 2 juli 1671.⁶³⁶ Zoals dat in termen van die tijd gebruikelijk is geven dezen de vergadering in overweging of het niet goed zou zijn dat Drappentier, die ook door andere gewesten als zodanig al is aangesteld, door de gezamenlijke bondgenoten als stempelsnijder gebruikt gaat worden. Als reden voeren ze hiervoor aan het voorkomen van ‘alle nabootsing ende vervalsinge van de stempelen tot het voors(chreven) werk diendende’. De Staten-Generaal besluiten daarop dit voorstel in handen van de heeren Huijgens en de andere gedeputeerden tot de zaken van de Munt – zeg de vaste commissie tot de zaken van de Munt binnen diezelfde Staten-Generaal – te geven, om het te ‘visiteren, examineren, de Generaals van de Munt daarop te horen en van alles rapport te doen met bijvoeging van haer Edele consideratien en advies’.⁶³⁷ Wat het precieze advies van Huijgens en de zijnen is geweest wordt uit de notulen van de Staten-Generaal niet duidelijk. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of er door de bestuurders van de andere gewesten ook pogingen zijn ondernomen om Daniel Drappentier aangesteld te krijgen voor hun Munt. Op het schilderij van Samuel van Hoogstraten (1627-1678) uit 1674 van het Serment van Holland staat Drappentier duidelijk herkenbaar, met een muntstempel in zijn rechter hand, afgebeeld.⁶³⁸

Afb. 28. Daniël Drappentier, stempelsnijder generaal 1671-1714. Detail uit: *Het Serment van de Munt van Holland* door Samuel van Hoogstraten e.a., 1674-1677. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht (Zie ook afb. 14 in dit deel van deze publicatie).

⁶³⁶ Deze aanstelling wordt niet bevestigd door Van Gelder *Muntmeesters en stempelsnijders* 29-32.

⁶³⁷ NA 1.01.02-3727 en NA 1.01.02-3284 fol. 9. Resolutie Staten-Generaal 2 juli 1671.

⁶³⁸ Dit schilderij, dat m.i. ten onrechte de titel ‘Muntmeesters en waardijns van de Munt van Holland te Dordrecht’ draagt, is in 1903 aangekocht door het Dordrechts Museum. Het schilderij is in de numismatische literatuur recent nog afgebeeld in de bijdrage van R. Henzen *Op zoek naar munters in de Muntkoerier* 36 (2007) 10 pag. 7, waar echter de twee werken van Van Hoogstraten van het Serment van de Munt van Holland te Dordrecht (1657 en 1674) tegengesteld aan de chronologie staan afgedrukt. De schilderijen hangen in de vaste opstelling van het Dordrechts Museum. Van Hoogstraten is in 1656 toegetreden tot het Serment van de Munt van Dordrecht en staat zelf op beide schilderijen afgebeeld. Op het eerste doek, als nieuwkomer, op de achterste rij geheel rechts, op het tweede vooraan iets links van het midden, met zijn elleboog die uit het beeld lijkt te steken en de ere medaille met keten dragend die hij te Wenen van keizer Ferdinand III had gekregen.

Het werk aan de stempels voor de nieuwe methode van muntvervaardiging, met de balancier of schroefpers in plaats van met de hamer, moet Daniel Drappentier te veel zijn geweest. Uit een acte van de Haagse notaris Johannes van den Broeck blijkt dat hij op 30 december 1671 met de Hagenaar Dirk van Waerden een overeenkomst sluit voor de periode van 3 jaar waarbij deze wordt ‘geëmployeert’ ‘tot het snijden van de muntstempels als andersints’. Van Waerden krijgt als loon het eerste jaar 9 gulden, het tweede 12 gulden en het derde 16 gulden per week.⁶³⁹

De resolutie van de Staten-Generaal van 12 september 1693 meldt dat Drappentier nog 797 gulden tegoed heeft voor het maken van stempels voor de zogenaamde ambassadeurspenning.⁶⁴⁰ In datzelfde jaar krijgt hij toestemming de ponsoenen te maken voor de stempeling van schellingen.⁶⁴¹

Medio juli 1703 blijkt dat stempelsnijder Daniel Drappentier voor de productie van de nieuwe duiten voor het gewest Holland 659 stempels heeft geleverd en daarvoor dertig weken extra assistentie heeft ingehuurd. Tevens heeft hij zijn logement aan de Munt beschikbaar moeten stellen voor de plaatsing van twee nieuwe muntpersen en voor de tijd van negenendertig weken een nieuw onderkomen moeten huren voor de prijs van 30 stuivers per week. In totaal declareert Drappentier een som van *f* 766: 5: 0, bestaande uit *f* 494: 5: 0 voor de stempels à 15 stuivers, *f* 58:10 voor zijn nieuwe onderkomen, *f* 175: 0: 0 voor de extra assistentie à *f* 4:10: 0 per week en nog eens *f* 38: 0: 0 voor de extra kolen en turf die hij heeft gebruikt om de stempels te harden. Zonder hem de rekenfouten aan te rekeningen die in deze declaratie zitten, adviseren de generaalmeesters de stempelsnijder *f* 680: 0: 0 uit te keren.⁶⁴²

Daniel Drappentier moet kort voor of op 12 september 1714 zijn overleden, aangezien de Haagse begraafboeken op die datum vermelden dat voor zijn lijk de leges voor het recht van begraven, zijnde *f* 3: -, zijn ontvangen.⁶⁴³ Als stempelsnijder van Holland wordt hij opgevolgd door Jacobus de Vries.

9.3 Hollandse duiten 1702

Uit de brief van de raden en generaalmeesters aan Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans van 25 februari 1702 blijkt dat zij Johan van Nispen en essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn hebben opgedragen de aanvang van de duitproductie te Dordrecht bij te wonen. Bij hun komst te Dordrecht blijken de Dordtse gezellen al begonnen met de productie. Zij hebben zelfs al exemplaren verzonden zonder dat de Muntmeester en waarschijnlijk ook de waardijn daarvoor hun goedkeuring hebben gegeven. Het gaat hier om een partij van ongeveer 100 marken aan nieuw gemunte duiten.

⁶³⁹ GADH, notarieel archief, notaris Johannes van den Broeck, inv. nr. 712 fol. 190.

⁶⁴⁰ Een studie over deze ‘Presenten van Staat’ is juist gepubliceerd door dr. G.P. Sanders te Apeldoorn.

⁶⁴¹ NA 1.01.03-3748 fol. 879. Resolutie Staten-Generaal 31 december 1693.

⁶⁴² NA 1.01.44-16 fol. 184v. In de optelling van de totalen zit een telfout van 10 stuivers, terwijl Drappentier zich in de berekening van het arbeidsloon voor de extra assistentie nog eens *f* 40 in zijn voordeel vergist. Advies R&G d.d. 14 juli 1703.

⁶⁴³ De basis van een deel van deze gegevens over Daniel Drappentier is ontleend aan de fiches die A.O. van Kerkwijk, voormalig directeur van het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage, heeft vervaardigd en die na zijn overlijden in de collectie van dit instituut, nu Geldmuseum Utrecht, zijn gekomen.

De generaalmeeesters reageren furieus met een verwijzing naar het derde artikel van hun instructie van 13 februari 1606.⁶⁴⁴

Het verslag van het bezoek van de generaalmeeester en essayeur-generaal laat tevens zien dat van de eerste 2.000 pond koperen duitplaatjes al f 500: - (ongeveer 588 pond) aan duiten al naar Amsterdam is gezonden. De generaalmeeesters geven met hun brief van 25 februari 1702 de Muntmeester toestemming van deze eerste 2.000 pond koperen duitplaatjes nog 412 pond nieuw geslagen duiten naar Amsterdam te sturen. Voor Rotterdam dient 500 pond te worden gereserveerd. De resterende 500 pond is bestemd voor nieuwe duiten voor Dordrecht en Haarlem samen.⁶⁴⁵

Een overzicht van de distributie van een volgende partij Hollandse duiten 1702 in zakken van tweeduizend stuks wordt geboden in de brief van raden en generaalmeeesters van 28 maart 1702. Mattheus Sonnemans wordt opgedragen dat hij ‘geen tijt sal laten versuijmen [en] de distributie sal dirigeren op de volgende wijze’ (zie kadertekst 20):⁶⁴⁶

Kadertekst 20

	zakken
Dordrecht	15
Delft	15
Rotterdam	30
Gouda	15
Den Haag	20
Gorinchem	10
Schoonhoven	10
Schiedam	10
Brielle	10
Amsterdam	30
	165

Totaal gaat het hier dus om een partij van 165 zakken à tweeduizend duiten of f 12:10: 0, die geleverd worden aan negen van de elf belangrijkste steden en een dorp van het Zuiderkwartier.⁶⁴⁷ Terugrekenend en uitgaand van het gemiddelde gewicht van een duit van 3,639 gram, blijkt dat van

de partij van 2.640 pond koperen duitplaatjes bijna 200 pond niet gedistribueerd is. Aannemelijk is dat het als onbruikbaar halffabricaat is afgekeurd en opzij is gezet. Maar het is ook mogelijk dat een deel wel binnen de marges van gewicht en kwaliteit valt en door de Muntmeester is gebruikt voor betaling van zijn kosten. De rest is misschien op de Munt of elders als schroot versmolten en heeft vervolgens dienst gedaan als grondstof voor nieuwe duitplaatjes of iets anders.

De productie van de nieuwe duiten te Dordrecht gaat evenwel niet snel genoeg. Vandaar dat de generaalmeeesters op eigen voorstel door de Staten van Holland geautoriseerd worden te Leiden, Amsterdam of elders om te zien naar de mogelijkheid tot het huren of kopen van twee tot drie personen ten behoeve van de Munt te Dordrecht.⁶⁴⁸

Begin mei 1702 melden de generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden dat zij in Amsterdam drie medaillepersonen hebben weten te huren die te Dordrecht zijn ingezet, zodat daar nu op vijf personen tegelijk kan worden gewerkt aan de productie van duiten. Toch gaat die productie nog steeds niet vlot genoeg, want niet alle gezellen werken even goed mee. De personen staan soms zowel 's morgens als 's avonds enkele uren stil. Als reden wordt aangevoerd dat de gezellen niet willen doorwerken, als zij hun verplichte hoeveelheid koperen munt plaatjes voor die dag hebben verwerkt. Verder blijkt de stempelsnijder de stempels niet naar behoren te verzorgen. Hij dient de stempels ten minste tweemaal per dag schoon te maken en wanneer nodig opnieuw te polijsten. De generaalmeeesters verzoeken Gecommitteerde Raden de provoost en gezellen van de Munt te Dordrecht aan te schrijven dat ‘sij sonder stilstandt ende sonder onderscheijt van dagen het werck sullen hebben, soo bij naght als bij dagh, voort te setten ende niet uijtscheijden met een seekere taux van marquen, maar sooveel afmunten als immers doenlijk sal sijn’. Met andere woorden: de gezellen worden gemaand de nieuwe duiten 24 uur per dag, zeven dagen per week te produceren en zich niet te houden aan een bepaalde hoeveelheid verzet werk per dag. Verder verzoeken zij de gezellen op te dragen tenminste twee man aan de slinger van de schroefpers te zetten en toe te staan dat loden bollen aan de uiteinden van de horizontale stang worden bevestigd. Dit laatste om de personen de nodige extra drukkracht op de stempels te laten leveren.⁶⁴⁹

Uit een overzicht van begin juli 1702 (zie kadertekst 21) blijkt wat er inmiddels aan duiten is geproduceerd en hoe deze zijn verdeeld over de verschillende steden. De leveringen aan Amsterdam en Leiden worden niet gegeven, omdat beide steden de geleverde nieuwe duiten al met de essayeur-generaal hebben afgerekend. Opvallend aan dit eerste overzicht is dat Alkmaar, een stad uit het Noorderkwartier, duiten geleverd krijgt vanuit Dordrecht.

644 NA 1.01.44-16 fol. 146v-147. Missive R&G aan de Provoost en de gezellen te Dordrecht d.d. 25 februari 1702.

645 NA 1.01.44-16 fol. 147. Missive R&G aan de Muntmeester van Holland d.d. 25 februari 1702.

646 NA 1.01.44-16 fol. 151v. Missive R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 28 maart 1702.

647 Den Haag heeft in de tijd van de Republiek nooit officieel het stadsrecht verleend verkregen en mag dan ook niet tot de (stemrechtgebende) steden van Holland of van het Zuiderkwartier worden gerekend. Vanwege het belang van de plaats (zetel van de Staten van Holland en de Staten-Generaal) en zeer waarschijnlijk ook vanwege het toch relatief grote aantal inwoners, deelt Den Haag wel mee in de distributie van de nieuw geslagen duiten. Cox deelt op zijn website www.stadsrechten.nl, bedoeld als bijlage bij zijn *Repertorium van de stadsrechten in Nederland*, mee dat 's-Gravenhage eerst in 1806 stadsrechten krijgt verleend van Koning Lodewijk.

648 NA 1.01.44-16 fol. 155. Resolutie Staten van Holland d.d. 14 april 1702.

649 NA 1.01.44-16 fol. 155. Missive van R&G aan Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 2 mei 1702. Een afschrift van gelijke strekking gezonden aan 'de provoost en de muntgezellen in de Munte tot Dordreght' d.d. 10 mei 1702 bevindt zich in NA 3.01.30-208.

Kadertekst 21

Staat van 't gheen wegens de geleverde duijten te ontfangen is⁶⁵⁰

Ider sack *f* 12:10

Dordrecht	168 sakken facit	<i>f</i> 2100: 0: 0
Solvit den 27 ^e mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1025: 0: 0
Rest		<i>f</i> 1075: 0: 0

Haarlem	275 sakken facit	<i>f</i> 3437:10: 0
Solvit den 10en junij aan den Muntmeester		<i>f</i> 2200: 0: 0
		<i>f</i> 1237: 0: 0

Delff	131 sakken facit	<i>f</i> 1637:10: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1000: 0: 0
Rest		<i>f</i> 637:10: 0

Leijden, quite

Amsterdam, quite

Gouda	200 sakken, facit	<i>f</i> 2500: 0: 0
Rotterdam	200 sakken, facit	<i>f</i> 2500: 0: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1000: 0: 0
Rest		<i>f</i> 1500: 0: 0

Gorinchem	50 sakken, facit	<i>f</i> 625: 0: 0
-----------	------------------	--------------------

Schiedam	50 sakken, facit	<i>f</i> 625: 0: 0
----------	------------------	--------------------

Schoonhoven	30 sakken, facit	<i>f</i> 375: 0: 0
-------------	------------------	--------------------

Brielle	60 sakken, facit	<i>f</i> 750: 0: 0
---------	------------------	--------------------

Alkmaar	80 sakken, facit	<i>f</i> 1000: 0: 0
---------	------------------	---------------------

⁶⁵⁰ NA 1.01.44-16 fol. 161. Overzicht van 8 juli 1702.

's Gravenhage	90 sakken, facit	<i>f</i> 1125: 0: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 750: 0: 0
Rest		<i>f</i> 375: 0: 0

Een tweede overzicht van Mattheus Sonnemans van 1 augustus 1702 (zie kadertekst 22) laat onder meer zien dat de stad Amsterdam tussen 23 en 29 juli 220 zakken nieuwe duiten geleverd heeft gekregen en dat Leiden tussen 16 en 29 juli 172 zakken heeft ontvangen. Verder blijkt dat Amsterdam de nieuwe duiten niet heeft afgerekend met de essayeur-generaal, maar het de verschuldigde *f* 2.750: - heeft betaald aan de leverancier van de koperen plaatjes, Anthonij Grill. Dit vanzelfsprekend om niet onnodig contant geld te transporteren met alle risico van dien. In totaal betreft het om een zending in de periode 8 tot en met 29 juli 1702 van *f* 13.200: - aan koperen duiten, dus om 2.112.000 stuks.

Alkmaar krijgt nieuwe duiten opnieuw geleverd uit Dordrecht en niet uit de Munt in het eigen Noorderkwartier.

Kadertekst 22

Tweede staat en rekening van de afrekening van de verzending van nieuwe duiten aan de respectieve steden⁶⁵¹

Dordrecht den 27 ^{en} julij geleverd	52 sakken	<i>f</i> 650: 0: 0
---	-----------	--------------------

Haarlem den 10en julij	25 sakken	
den 29 ^{en} dito	50 sakken	
	75	<i>f</i> 937: 0: 0

Delff den 8 ^{en} julij	32 sakken	<i>f</i> 400: 0: 0
---------------------------------	-----------	--------------------

Leijden den 16 ^{en} julij	62 sakken	
den 22 ^{en} dito	60	
29 ^{en} dito	50	
	172	<i>f</i> 2150: 0: 0

Amsterdam den 23 julij	100 sakken	
26 ^{en} dito	60 sakken	

⁶⁵¹ NA 1.01.44-16 fol. 163. Overzicht d.d. 1 augustus 1702.

29 ^{en} dito	60 sakken	
	220	<i>f</i> 2750: 0: 0
[in de marge staat: Aldaar betaalt aan Anthonij Grill]		
Gouda den 28 ^{en} julij	40 sakken	<i>f</i> 500: 0: 0
Rotterdam den 14 ^e julij	50 sakken	
den 18 ^e dito	50 sakken	
	100	<i>f</i> 1.250: 0: 0
Gorinchem den 11 ^e julij	30 sakken	
27 ^e dito	25 sakken	
	55	<i>f</i> 687: 0: 0
Schiedam den 14 ^e julij	30 sakken	<i>f</i> 375: 0: 0
Schoonhoven den 14 ^e julij	40 sakken	
21 ^e dito	20	
	60	<i>f</i> 750: 0: 0
Briell den 14 ^e julij	40 sakken	<i>f</i> 500: 0: 0
Alckmaar den 31 ^e julij	60 sakken	<i>f</i> 750: 0: 0
's Hage den 15 ^e julij	60 sakken	
22 ^e dito	60	
	120	<i>f</i> 1.500: 0: 0
	Somma	<i>f</i> 13.200: 0: 0

Hoe het systeem van inname van oude duiten en uitgifte van nieuwe exemplaren in deze periode precies werkt, wordt niet duidelijk. Evenmin is helder waar de distributie van nieuwe duiten de omwisseling in zilvergeld heeft plaatsgevonden. Dit zilvergeld is volgens een al eerder geciteerde brief van de bestuurders van Amsterdam nodig om de leveranciers van de koperen duitplaatjes te betalen.⁶⁵² Verderop in deze publicatie wordt duidelijk dat de Staten van Holland de steden een enkele keer daadwerkelijk voorschrijven nieuwe duiten tegen zilvergeld van de Muntmeester over te

nemen.⁶⁵³ Uit een instructie voor de aanmaak van nieuwe duiten voor de Gelderse Muntmeester Coenraad Hendrik Cramer uit 1716 blijkt dat hij zijn nieuwe duiten dient afleveren aan de Gelderse Rekenkamer en dat hij daarvoor zilvergeld in de plaats krijgt.⁶⁵⁴ Maar dat is in Holland en West-Friesland dus niet het geval.⁶⁵⁵ Verder zou antwoord wenselijk zijn op de vraag of die steden een van te voren afgesproken hoeveelheid afnemen, of dat ze een door de generaalmeeesters ingeschatte hoeveelheid kleingeld krijgen toegewezen.

Naast de leveranties aan de bovenstaande steden sturen de raden en generaalmeeesters aan op distributie van nieuwe duiten binnen kleinere gemeenschappen. Zij doen dit door middel van een brief aan de burgemeesters en regeerders van de steden en ‘vlekken’: Heusden, Woudrichem, Geertruidenberg, Zevenbergen, Asperen, Weesp, Naarden, Muiden, Nieuwpoort, Oudewater, Woerden, Vlaardingen, Maassluis, Beverwijk, Noordwijk, Voorburg, Rijswijk, Beijerland, Strijen en Middelharnis. Hierin melden de generaalmeesters dat er nog zakken nieuwe duiten à *f* 12:10 in voorraad zijn, die ‘tot gerieff der ingezetenen’ afgehaald kunnen worden.⁶⁵⁶ In hoeverre hiervan gebruikt is gemaakt, blijkt niet.⁶⁵⁷ De opmerking van raden en generaalmeesters maakt in elk geval duidelijk dat hier geen sprake is van enige verplichting tot afname van nieuwe duiten, maar wel van een mogelijkheid de omwisseling van oude in nieuwe duiten als een service aan te bieden aan de eigen inwoners.

Uit de al eerder aangehaalde brief aan de burgemeesters en regeerders van Amsterdam blijkt dat er medio maart 1703 circa *f* 112.000: - aan nieuwe duiten is geproduceerd, waarvan er reeds voor *f* 82.000:- is verzonden aan de respectieve steden en nog eens *f* 8.000: - aan particulieren.⁶⁵⁸ Bijna twee maanden later is de hoeveelheid aan particulieren uitgegeven duiten verdubbeld. Er is nog ‘maar’ *f* 14.000: - aan nieuwe duiten op voorraad.⁶⁵⁹ Eind september is er nog voor *f* 11.000: - op voorraad.⁶⁶⁰

Inzage in wat werkelijk aan duiten is gemunt en gedistribueerd wordt verkregen uit de finale afrekening van raden en generaalmeesters aan Gecommitteerde Raden. Deze verantwoording heeft een flink aantal jaren op zich laten wachten, omdat Muntmeester Mattheus Sonnemans het niet eens is met de vergoeding die hij voor de productie en aflevering van de duiten krijgt. Uit het bezwaar van Sonnemans tegen de weigering hem de kosten voor zijn extra werkzaamheden te vergoeden valt op te maken dat hij in 1702 136.231 3/4 pond koperen duitplaatjes heeft toegezonden gekregen, waaruit hij *f* 115.483:15: 0 aan duiten heeft vervaardigd. Dat betekent dat er van de Hollandse duit 1702 18.477.370 stuks zijn geslagen.⁶⁶¹

⁶⁵³ NA 1.01.44-16 fol. 167. Resolutie StvHoll d.d. 11 januari 1704.

⁶⁵⁴ NA 1.01.44-20 fol. 77. Ordonnantie en instructie om op de provinciale Munte des Furstendoms Gelre en Graeffschap Zupthen, die binnen de stad Harderwijk werd gehouden, te doen munten sekere quantiteijd swarte oft kopere munte, genaemt duijten... d.d. 18 december 1716.

⁶⁵⁵ Aanvullend onderzoek naar de productie en distributie van nieuwe duiten in de andere gewesten zal hopelijk meer informatie opleveren.

⁶⁵⁶ NA 1.01.44-16 fol. 170v. Missive van R&G d.d. 5 oktober 1702.

⁶⁵⁷ In de archieven van Voorburg en Rijswijk is de brief van R&G d.d. 5 oktober niet bewaard gebleven. Noch is enig spoor van een antwoord gevonden.

⁶⁵⁸ NA 1.01.44-16 fol. 179. Missive van R&G aan Burgemeesteren en regeerders van Amsterdam d.d. 15 maart 1703.

⁶⁵⁹ NA 1.01.44-16 fol. 180v. Missive van R&G aan de Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 7 mei 1703.

⁶⁶⁰ NA 1.01.44-16 fol. 188v. Rapport R&G 24 september 1703.

⁶⁶¹ NA 1.01.44-16 fol. 204 en 283. Bezwaarschrift van Mattheus Sonnemans aan R&G d.d. 20 maart 1704 en 28 maart 1706.

⁶⁵² NA 1.01.44-16 fol. 181. Brief van Amsterdam aan R&G d.d. 15 maart 1703 over de distributie en betaling van de nieuwe duiten.

Uit het bovengemelde bedrag van *f* 115.483:15: 0 heeft de Muntmeester *f* 8.514: 10 uitbetaald aan arbeidsloon en *f* 3.405:15: 8 afgehouden voor zijn eigen inspanningen. Sonnemans meent echter nog *f* 3.739:16: 0 tegoed te hebben. Hij zegt dat hem voor aanvang van de productie zes procent als zijn loon is toegezegd. De *f* 3.405:15: 8 voortkomende uit de vergoeding van twee duiten voor de geproduceerde 272.462 mark brengt zijn vergoeding op nog geen drie procent. Ter bekrachtiging van zijn claim op een hogere vergoeding voert hij het voorbeeld aan van de Utrechtse Muntmeester die in 1681 voor de door de Staten van Utrecht opgedragen productie van *f* 12.000: - aan koperen duiten bijna zes procent vergoeding ontvangt. Met dit voorbeeld doet hij een beroep op gelijke behandeling.

Als extra argument voor de hogere vergoeding dan hem tot nu toe is toegestaan voert Sonnemans aan dat hij de aangeleverde koperen plaatjes niet meteen heeft kunnen munten, maar vanwege hun hardheid eerst heeft moeten gloeien (= door verhitting zacht maken) en daarna moeten ontdoen van de ontstane oxidatie.

In een bijlage bij zijn bezwaarschrift meldt Sonnemans nog enkele posten die hem ook nog moeten worden vergoed (zie kadertekst 23).

Kadertekst 23

Posten die Mattheus Sonnemans ook nog vergoed wil hebben⁶⁶²:

- *f* 937:10: 0 voor 750 stempels à *f* 1: 5: 0;
- *f* 1.200: 0: 0 voor de inzet van vier personen die zich 50 weken zes dagen per week hebben beziggehouden met het tellen van de nieuwe duiten;
- *f* 315: 0: 0 voor vracht van kopere platen van Amsterdam tot Gouda
- *f* 401: 17: 0 voor vracht van de geslagen duiten vanaf Gouda;
- *f* 150: 0: 0 voor extra gebruikte turf.
- *f* 83: 17: 0 voor olie voor de lampen.

De raden en generaalmeeesters adviseren Gecommitteerde Raden negatief over Sonnemans' claim. De Dordtse Muntmeester is indertijd niet alleen akkoord gegaan met de vooraf gestelde vergoeding van twee duiten per mark voor zijn toezicht. Hij heeft ook ingestemd met de bepaling de vrachtkosten voor zijn rekening te nemen in plaats van afdracht van het heerlijk recht of sleischat. Ten aanzien van Sonnemans' opmerking dat hij vanwege de duitenproductie anderhalf jaar niets anders heeft kunnen produceren, verklaren de generaalmeeesters dat uit de administratie van de waardijn blijkt dat hij in deze periode circa 10.000 mark aan zowel gouden als zilveren munten heeft laten munten en zelfs tegen alle regels in gouden en zilveren versies van de duiten heeft laten

maken en voor eigen rekening verkocht.⁶⁶³ Die gouden en zilveren exemplaren hebben geen officiële functie in het betalingsverkeer gehad, hoewel ze vanwege hun gewicht aan edelmetaal altijd een bepaalde waarde hebben vertegenwoordigd. Inmiddels is bekend dat in de zeventiende eeuw gouden en zilveren exemplaren van duiten en andere munten speciaal als Nieuwjaarsgeschenk zijn geproduceerd en aangeboden.⁶⁶⁴ Dit soort stukken kunnen ook bij andere gelegenheden als cadeautje hebben gediend.

In elk geval is duidelijk dat Sonnemans zijn inspanningen voor de productie en distributie van de koperen duiten overdrijft. Vandaar dat de generaalmeeesters Gecommitteerde Raden voorstellen Sonnemans niet meer dan *f* 954: -: - toe te staan bovenop het door hem reeds afgehouden loon van 2 duiten voor elk van de 272.462 marken. Sonnemans totale vergoeding komt hiermee op *f* 4.359:15: 8.⁶⁶⁵

Tot overeenstemming komt men echter niet. Nadat de secretaris van de Generaliteits Muntkamer, Antonius van der Linden, zich per brief nogmaals heeft gericht tot Mattheus Sonnemans, antwoordt deze dat de vertraging van de verantwoording door de generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden hem niet verweten kan worden. Hij heeft verslag gedaan van 'elck vat met plaatjes 't gene hebben ontfangen, wat daar uijt is gekome, ook waar deselve sijn gedistribueert, en wat quantiteijt als doen nogh onder mij waer, en naederhandt na wat steeden die versonden sou werden [zoals] mij geordonneert'. Het wachten is alleen nog op een akkoord op de door hem ingediende declaratie.⁶⁶⁶ Van der Linden reist naar Dordrecht voor een persoonlijk onderhoud met de Muntmeester over deze kwestie. Raden en generaalmeeesters melden Gecommitteerde Raden uiteindelijk dat Sonnemans volhardt in zijn eis tot extra vergoeding, dat hij de nog onder hem rustende *f* 3.700: - aan nieuwe duiten niet wenst af te staan en dat zij daarom niet de rekening en verantwoording over de in 1702 vervaardigde duiten kunnen doen.⁶⁶⁷ Op 1 oktober 1704 adviseren zij Gecommitteerde Raden een bijeenkomst te organiseren waarbij 'den Muntmeester, waardeijn [Simon de Vries], essayeur [Daniel Coenen], Gerrit van Duijn provoost met sijn register over de jongste busse, item [J.] van Ringen, [Adriaen] Mortier, [Melis] van Houwelingen ende [Adriaen] van Wageningen, Munters ofte knapen' worden ontboden. De bijeenkomst wordt door Gecommitteerde Raden vastgesteld op 19 oktober 1704.⁶⁶⁸

Uit het verslag van dit 'besogne' blijkt dat er meer aan de hand is op de Dordtse Munt. Bij de opening van de vierde muntbus van Mattheus Sonnemans in maart 1700 bestaat er aanvankelijk onduidelijkheid over de verplichte aantekeningen door smidmeester en de gezellen over de productie. Deze konden niet vergeleken worden met de registers van de waardijn en de Muntmeester. Verder wordt hier bevestigd dat de Muntmeester een 'notabele quantiteit soo goude

⁶⁶³ Het betreft hier zeker de afslagen in goud op het gewicht van een dubbele dukaat en de afslagen in zilver, beschreven door Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Ho 84.2 en 84.3, maar mogelijk ook de 'maaksels' beschreven onder de nrs. Ho 84.7 t/m 84.10.

⁶⁶⁴ Van der Wiel, *Munten als Nieuwjaarpennningen geslagen* 20.

⁶⁶⁵ NA 1.01.44-16 fol. 204. Advies van raden en generaalmeeesters d.d. 15 april 1704. NA 3.01.05-3054 fol. 283-284. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 23 juni 1704.

⁶⁶⁶ NA 1.01.44-16 fol. 221v. Brief d.d. 30 juni 1704 en antwoord van Sonnemans d.d. 1 juli 1704.

⁶⁶⁷ NA 1.01.44-16 fol. 230. Missive van raden en generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden d.d. 30 september 1704.

⁶⁶⁸ NA 1.01.44-16 fol. 230. Missiven d.d. 1 en 2 oktober 1704. De aanvulling van de namen is gebaseerd op de akte van opening van de vijfde en zesde muntbus van Mattheus Sonnemans, NA 3.01.27.01-4951 en 4952 en het Instructieboek van raden en generaalmeeesters.

⁶⁶² NA 1.01.44-16 fol. 204. Missive van Mattheus Sonnemans aan Gecommitteerde Raden d.d. 20 maart 1704.

als zilvere penningen heeft gemaakt met den stempel der nieuwe duijten sonder consent van de Hooge Overigh[eij]t'. Op basis van het 31ste artikel van de Muntmeestersinstructie staat hierop een boete van 1.000 zilveren dukaten (*f* 2.500: -). Daarbij komt ook nog dat de zilveren en gouden afslagen van de duiten zonder de verplichte proef op het gehalte en gewicht zijn verkocht en dat er over deze productie ook geen heerlijk recht of sleischat is afgedragen.

De provoost en gezellen moeten problemen hebben gehad met de dubbelfunctie die essayeur Daniël Coenen, vanwege het overlijden van waardijn Adriaan van Blijenburgh, op dat moment tijdelijk uitoefent.⁶⁶⁹ Tegen alle voorschriften in hebben zij geweigerd hem hun biljetten van de tussen 22 maart en 31 december 1700 gemunte 8.849 mark aan schellingen en de 20.444 mark aan dubbele stuivers over te dragen. Coenen is op dat moment namelijk ook waardijn-ad-interim en heeft dus in deze hoedanigheid recht op die biljetten. De provoost en gezellen hebben Coenen tevens belet zelf de exemplaren voor de proef op het gehalte uit te kiezen en hem zelfs de toegang tot de werkruimten geweigerd.

Smidmeester en gezellen zijn bovendien niet zorgvuldig en zeker niet volgens de regels met de muntstempels omgesprongen. Genoemd wordt dat zij de gravure van het stempelvlak hebben gevuld met krijt en de stempels op de stenen vloer hebben afgeslepen. Dit hebben zij gedaan om de stempels een minder diepe gravure te laten krijgen, zodat de geschroefde penningen gemakkelijker uit de pers komen en om minder kracht te hoeven gebruiken om de gravure van de stempels op de blanco plaatjes over te brengen.

Ten slotte wordt nogmaals gewag gemaakt van het feit dat de Munters geweigerd hebben ook op zondag te werken aan de productie van de nieuwe duiten. Bovendien zouden twee gezellen tegen alle regels in nieuwe dubbele stuivers hebben verruild voor oude en deze voorzien hebben van het nieuwe stempel. Het schort op de Munt te Dordrecht dus duidelijk aan de naleving van de regels.

Gecommitteerde Raden besluiten daarop:

- de Dordtse Muntmeester en waardijn aan te zeggen hun taken beter waar te nemen;
- de smidmeester en de gezellen op te dragen het hun ter hand gestelde register goed bij te houden, op straffe van *f* 2.500: - boete;
- hun te verbieden de essayeur de toegang tot het 'smiths ofte werkhuijs' te onthouden en hem toe te staan de voor zijn essayproef benodigde exemplaren zelf uit de bakken, van de pers of van de stok⁶⁷⁰ te halen;
- iedereen aan de Munt te verbieden gouden of zilveren afslagen te maken met gebruik making van muntstempels, zonder speciale toestemming van Gecommitteerde Raden en zonder dat de essayeur zijn proeven op gehalte en gewicht daarop heeft gedaan en de 'quantiteit' heeft genoteerd, zodat bij de eerstvolgende verantwoording van de bus daarover ook het heerlijk recht of sleischat kan worden afgedragen;
- de smidmeester en de gezellen te verbieden zelf de muntstempels af te slijpen;

⁶⁶⁹ NA 3.01.27.01-689 fol. 306v-307. 'Commissie provisioneel van het waerdijschap en contreguardeschap van de Munte van Hollandt tot Dordrecht, omme Simon de Vries' d.d. 23 juni 1701. De Vries volgt mr. Adriaan van Blijenburgh (1647-1699) op.

⁶⁷⁰ Over de betekenis van het woord stok heerst al lange tijd onduidelijkheid. Hier zal bedoeld zijn het onderstempel dat bij productie met de hand en hamer in een houten blok of stam is geplaatst.

- te eisen dat de essayeur wordt gezien als de derde officier van de Munt en hem aldus toegang tot alle bijeenkomsten van het Serment te geven;⁶⁷¹
- dat de stempelsnijder wordt gezien als de vierde officier van de Munt.⁶⁷²

Medio december schrijven raden en generaalmeesters Gecommitteerde Raden opnieuw over hun onvermogen om met Sonnemans tot een eindafrekening over de geproduceerde duiten te komen.⁶⁷³ Veel effect heeft dit niet. Wel kan geconstateerd worden dat bovenstaande punten op 12 februari 1705 nog eens door Gecommitteerde Raden en door de Rekenkamer van Holland worden bevestigd.⁶⁷⁴

Pas ruim een jaar later komt de kwestie van de afrekening met Sonnemans opnieuw aan de orde. De Muntmeester schrijft nu aan Gecommitteerde Raden dat hij bezwaar heeft gemaakt tegen de magere beloning die hij voor het munten van de duiten in 1702 en 1703 ontvangt.⁶⁷⁵ In dit bezwaarschrift bevestigt Sonnemans nog eens dat hij in 1702 136.231 3/4 pond koperen duitplaatjes heeft ontvangen en daaruit voor *f* 115.483:15: 0 aan nieuwe duiten heeft geproduceerd. Van dit bedrag heeft hij *f* 8.514:10 ingehouden als arbeidsloon voor de Munters en *f* 3.404:15: 8 als zijn salaris. Hij stelt dat hij daarmee aan zijn verplichting heeft voldaan. Sonnemans voert opnieuw zijn nog openstaande punten van bezwaar op. Raden en generaalmeesters reageren hierop als volgt:⁶⁷⁶ Betreffende de nog openstaande vergoeding voor de vervaardigde stempels meent Sonnemans nog *f* 954: -: - te goed te hebben. De generaalmeesters voeren daartegen aan dat Sonnemans nog *f* 3.739:16: - dient af te dragen, hetgeen blijkt uit bijgesloten 'staat van debet en credit tusschen de raden ende generaalmeesters van de munte der Vereenighde Nederlanden ter eenre, ende Matheus Sonnamaens Muntm[eeste]r van Hollant ter anderen zijde, concernerende het munten van nieuwe duijten' (zie kadertekst 24).

⁶⁷¹ Zie voor het Serment hoofdstuk 2.12.

⁶⁷² NA 1.01.44-16 fol. 232-235. Poincten van besoigne [van 19 oktober 1704], concernerende de Munte van Hollandt tot Dordrecht.

⁶⁷³ NA 1.01.44-16 fol. 244. Brief d.d. 15 december 1704.

⁶⁷⁴ NA 1.01.44-16 fol. 259v-260. Missive Gecommitteerde Raden en Raden en meesters van de Rekening der domeinen d.d. 12 februari 1705. NA 1.01.44-16 fol. 259v-260.

⁶⁷⁵ NA 1.01.44-16 fol. 283. Bezwaar van Matthijs Sonnemans aan R&G d.d. 28 maart 1706.

⁶⁷⁶ NA 1.01.44-16 fol. 284. 'Remarques geformeert bij de Raden ende Generaalmeesters deser landen op sekere schriftuijre van Matheus Sonnamaens' d.d. 7 april 1706.

Kadertekst 24

Staat van debet en credit tusschen de raden ende generaalmeeesters van de Munte der Vereenighde Nederlanden ter eenre, ende Matheus Sonnamaens Muntm[eeste]r van Hollant ter anderen zijde, concernerende het munten van nieuwe duijten ⁶⁷⁷ .		
Volgens het opgeven van den Muntmeester heeft hij aan duijten gemunt, de welke t'sijne verantwoordinge erkent een somme		f 115.483:15: 0
Credit		
Bij afleveringe aan de resp: steden een somme van	f 8.878:10: 0	
Heeft aan den Essayjeur Generaal Bruijnestein, off sijn ordre betaalt	6.826: 8: 0	
Nogh op ordre voors[chreven] aan den leverancier Anthonij Grill	3.000: 0: 0	
Aan Muntloon betaalt	8.514:10: 0	
Aan hem selfs voor sijn salaris	3.405:15: 8	
Item voor extra ordinaire kosten, volgens ordonn[antie] van de heeren Gecomitt[eer]de Raden	954: 0: 0	
Nota: Wert geresitueert het verschot van 't lijnwaat tot de sakken	216: 6: 0	
Nota: Voor het naijen der sakken	39:10: 0	
	f 111.743:19: 8	
		f 111.743:19: 8
Oversulx den Muntmeester per reste schuldigh blijft		f 3.739:15: 8

Op Sonnemans’ argument dat de hem toegestane twee duiten per mark loon over de productie van duiten minder dan drie procent is en dus te weinig, voeren de generaalmeeesters aan dat zijn Westfriese collega tevreden is met datzelfde loon voor hetzelfde werk. Sonnemans meent drie duiten te moeten ontvangen. De generaalmeeesters melden verder dat Sonnemans alle koperen duitplaatjes op kosten van het gewest aangeleverd heeft gekregen en geen kosten heeft hoeven maken voor de muntpersen en het gereedschap, terwijl zijn collega te Enkhuizen zelf de koperen muntplaatjes heeft moeten aanschaffen, deze pas betaald heeft gekregen bij het omwisselen van de nieuw geslagen duiten in zilvergeld en bovendien alle gereedschappen zelf heeft moeten bekostigen.

In bedekte termen zeggen zij dus eigenlijk dat Sonnemans de hoge kosten, die hij zegt gemaakt te hebben, moet accepteren. Sonnemans’ bewering dat generaalmeeester Adriaan Pieteron en essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn hem destijds zes procent hebben geboden, wijzen de generaalmeeesters van de hand als ‘buijten alle apparente van waarheijt’. Enig schriftelijk bewijs van de toezegging is niet bewaard.

Tegen het argument van Sonnemans dat het munten van de nieuwe duiten hem anderhalf jaar heeft gekost en dat hij in die tijd geen andere stukken heeft kunnen produceren, voeren de generaalmeeesters aan dat die anderhalf jaar misschien wel juist is, maar dat volgens Sonnemans’ eigen verantwoording is gebleken dat hij in dezelfde tijd ook nog 10.982 mark aan gouden en

677 NA 1.01.44-16 fol. 285v. Bijlage bij het advies van raden en generaalmeeesters op het bezwaar van van Mattheus Sonnemans d.d. 7 april 1706.

zilveren munten heeft geproduceerd. Bovendien, zo melden de generaalmeeesters ironisch, heeft Sonnemans in diezelfde periode een ‘notable quantiteijt’ gouden en zilveren afslagen met het stempel van de duit gemaakt, zonder daar aan Gecommitteerde Raden toestemming voor te hebben gevraagd en voor gekregen en bovendien daarover ‘merckelijke winsten (...) heeft genoten’, terwijl er eigenlijk een ‘seekere grote boete’ op dit vergrijp dient te staan.

Over het moeten gloeien en opkoken van de aangeleverde plaatjes, het van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat duiten laten tellen, in zakken en vervolgens in tonnen pakken, het verschillende keren afwegen, van elke partij duiten apart boek te moeten houden en uiteindelijk het continu te moeten corresponderen met de leveranciers en met de steden die de duiten toegezonden dienen te krijgen, schrijven de generaalmeeesters dat Muntmeester Sonnemans daarvoor apart is betaald en zelfs nog is vergoed voor zijn extra gebruik van brandstof.

Ter bekrachtiging van zijn zaak en als voorbeeld dat het ook anders kan, noemt Sonnemans nogmaals de opdracht die de Staten van Utrecht in 1681 hebben gegeven aan hun Muntmeester Johan van Romondt⁶⁷⁸ voor de productie van f 12.000: - aan nieuwe duiten en waarvoor deze meer dan vijf procent vergoeding heeft gekregen en daarbovenop nog drie procent voor het omwisselen (zie kadertekst 25).

Kadertekst 25

Memorie van duijten, zoals die binnen Utregh[t] sijn geordonneert volgens instructie in 't jaar 1681 de somme van f 12000 gulden ende hebben in 't mark gegaan 100 stukken, sijnde f 0:12: 8 ⁶⁷⁹ .	
12.000 gulden, sijnde 19.200 mark, die kosten jeden 100 m	
45 gulden, en belopen	f 8.640: 0: 0
En gerekent 100 stukken in 't mark, bedragende f 12.000 gulden	
voor het consent aan de Rekenkamer off sleijschat	f 500: 0: 0
Voor stempels	f 300: 0: 0
Voor turff, hout en saaghmul	f 130: 0: 0
Voor 19200 mark voor schroeven 1½ stuijvers dat voor de helft	
is gedaan en is nu voor 4 duijten gedaan	f 1.440: 0: 0
Voor wisselen 3 per cento	f 360: 0: 0
Voor de Muntmeester, behalven dat nog geprofiteert heeft	
op inkopen van koper 20 per cento	f 630: 0: 0
	f 12.000: 0: 0

678 Johan van Romondt (1642-1710), Muntmeester van Utrecht 1679-1710. Zoon van Diederik van Romondt (...-1652), Muntmeester van de stad Emden 1634-1646, Oost-Friesland 1634-1649 en West-Friesland 1649-1652 en Pieterjtje Schuurmans (...-1651), jongere broer van Gerrit van Romondt (1635-1696), Muntmeester van West-Friesland 1652-1680 en oudere broer van onder andere Dirk van Romondt (1649-1702), Muntmeester van Overijssel 1675-1702.

679 NA 1.01.44-16 fol. 284. Bijlage bij het bezwaar van Mattheus Sonnemans d.d. 28 maart 1706.

Raden en generaalseesters pareren dit voorbeeld met de opmerking dat juist dergelijke opdrachten de oorzaak zijn dat de Staten van Holland nu nieuwe duiten moeten laten aanmunten. Verder spreken zij – misschien wel enigszins sarcastisch bedoeld – hun verwondering uit dat Sonnemans niet de voorbeelden van de duitaanmuntingen te Zutphen, Harderwijk of Roermond als voorbeeld neemt. De laatste levert volgens hen op elke 100 gulden aan duiten 30 gulden winst in zilvergeld. Tegen de door Sonnemans opgevoerde onkosten, zijnde *f* 3.344: 0: 0 (zie kadertekst 26), merken de generaalseesters op dat de posten voor linnen en het naaien van de geldzakjes aan de Muntmeester zullen worden vergoed. Over de overige kosten adviseren zij de al eerder genoemde som van *f* 954: -: - te gebruiken.

Kadertekst 26

De 2 duijten aan den Muntmeester voor alle sijne mouijten voor 1½ jaar werken zoude bedragen	<i>f</i> f3.380:17: 0
Daar en tegen verschoten aan lindens ⁶⁸⁰	<i>f</i> 216: 6: 0
Van het najien van de sakken	<i>f</i> 39:10: 0
Voor lamp olije	<i>f</i> 83:17: 0
Voor 750 stempels	<i>f</i> 937:10: 0
12 m[aanden] continuelijk 4 personen extraordinaris buijten de familie tot tellen, en uijtschieten van de lighte ende sware platen, volgens missive van de heeren raden ende m[eeste]rs generaal, van dato den 28en Februarij 1702, gebruijkt à een gulden 's daaghs, sinnde 6 dagen à 24 gulden 's weecx	<i>f</i> 1.200: 0: 0
Voor vragt van koper tot Gouda betaalt	<i>f</i> 315: 0: 0
Vragt van Gouda uijt doen en rijen, en na de steden af te senden	<i>f</i> 401:17: 0
Gelevert naght en daght turff op 2 plaatsen	<i>f</i> 150: 0: 0
	<i>f</i> 3.344: 0: 0
Soo dat den Muntmr: voor alle sijnde mouijte suiijver soude overhouden	<i>f</i> 3.344: 0: 0 <i>f</i> 36:17: 0

Als argument voeren de generaalseesters aan dat nog steeds niet is gebleken dat Sonnemans 750 paar stempels voor de productie van de duiten heeft moeten laten maken. De stempelsnijder heeft zelf opgegeven ‘slechts’ 659 paar te hebben vervaardigd en dat gebruikte stempels tot drie à vier

maal opnieuw zijn gegraveerd. Tevens melden de generaalseesters dat de Rekenkamer jaarlijks *f* 300: - beschikbaar stelt voor de aanmaak van stempels. Bedoeld wordt hier het traktement voor de stempelsnijder, hetgeen hier eigenlijk niet terecht als argument wordt opgevoerd aangezien de productie van de duiten volgens de instructie niet tot de standaardactiviteiten van de Muntmeester en de aanmaak van stempels voor de duiten dus ook niet tot die van de stempelsnijders behoort. Over de *f* 1.200: - voor het extra personeel zeggen de generaalseesters dat dit tot de reguliere taak van een Muntmeester behoort. Ten aanzien van het onder leiding van Muntmeester Sonnemans uitzoeken van de te lichte duitplaatjes melden de generaalseesters voortaan alle koperen rondellen te Amsterdam te willen controleren, alvorens ze naar een van de Munten worden gestuurd. Een uitspraak over een vergoeding voor het extra werk dat Sonnemans hier heeft gehad, doen ze niet. De generaalseesters sluiten hun advies af met de opmerking dat Sonnemans op basis van de bijgeleverde staat van debet en credit opgedragen dient te worden de nog openstaande *f* 3.739:19: - alsnog aan de essayeur-generaal Bruijnesteijn te voldoen samen met een rente van 4 procent per jaar vanaf 23 juni 1704.

Gecommitteerde Raden hebben blijkbaar geen haast met deze zaak. In september moeten de generaalseesters nogmaals aandacht vragen voor het feit dat Sonnemans de *f* 3.739:15: 8 nog steeds niet heeft voldaan en zij dus niet de aan hen door de ontvanger-generaal beschikbaar gestelde *f* 20.000: - kunnen verantwoorden.⁶⁸¹ Pas eind maart van het jaar erop melden zij vernomen te hebben dat Sonnemans de verschuldigde *f* 3.739: - heeft betaald aan de ontvanger generaal en vragen hiervan een bevestiging.⁶⁸² Bijna vier maanden later verzoeken de generaalseesters nogmaals aandacht voor de afrekening van de aanmaak van de duiten en stellen nu dat niet alleen de 0,5 procent rente per maand die op deze afrekening drukt een last voor hen is, maar dat ook de steeds slechter wordende gezondheid van essayeur-generaal Bruijnesteijn een probleem gaat vormen.⁶⁸³

De finale afrekening met Mattheus Sonnemans over zijn productie van duiten 1702 heeft in oktober 1711 nog steeds niet plaatsgevonden. Sonnemans blijft het niet eens met het advies dat raden en generaalseesters aan Gecommitteerde Raden over zijn voorgaande declaraties hebben gegeven. Hij stuurt nogmaals zijn declaratie naar de Gecommitteerde Raden en merkt daarbij op dat de generaalseesters eerder al ‘niet favorabel hebben gelieven te adviseren’. Gecommitteerde Raden sturen de declaratie van Sonnemans zoals gebruikelijk opnieuw voor advies naar raden en generaalseesters. Uit de declaratie valt op te maken dat Sonnemans nog steeds vindt dat hem *f* 6.900: - toekomt, zijnde de volgens hem voor aanvang van de productie aan hem toegezegde 6 procent over de *f* 115.000: - aan nieuw geproduceerde duiten, in plaats van de *f* 3.380: 7: 0 die hem volgens de bepaling van 2 duiten per mark tot nu toe is toegestaan. Verder voert Sonnemans, net als in maart 1704 en maart 1706, nog de volgende posten op:

⁶⁸¹ NA 1.01.44-16 fol. 298v. Verzoek van raden en generaalseesters d.d. 17 september 1706.
⁶⁸² NA 1.01.44-16 fol. 315. Missive van raden en generaalseesters d.d. 28 maart 1707.
⁶⁸³ NA 1.01.44-16 fol. 327v. Missive van raden en generaalseesters d.d. 18 juli 1707.

- f 937:10: 0 voor 750 stempels à f 1: 5: 0;
- f 1.200: 0: 0 voor de inzet van vier personen die zich twaalf maanden zes dagen per week hebben beziggehouden met het tellen van de duiten;
- f 315: 0: 0 voor vracht van koperen platen en f 401:17: 0 van de geslagen duiten;
- f 150: 0: 0 voor extra gebruikte turf.

In totaal komt zijn declaratie nu op f 9.904: 7: 0, waarbij het uitzoeken van de te lichte en te zware koperen duitplaatjes nu door hem niet wordt doorberekend.⁶⁸⁴ Pas ruim een maand later antwoorden raden en generaalseesters dat zij inderdaad op 15 april 1704 Gecommitteerde Raden al hebben geadviseerd over deze declaratie. Op het punt van de door Sonnemans opgevoerde kosten voor de stempels gebruikt voor de duiten 1702, 750 stuks à 25 stuivers en dus zijnde f 937:10: -, blijven de generaalseesters volharden. Nu adviseren zij echter Sonnemans geen 25 maar 20 stuivers per stuk te vergoeden.⁶⁸⁵ Waarom de generaalseesters de vergoeding voor de stempels naar beneden aanpassen wordt niet duidelijk. Hoe dit langlopende verschil over de vergoeding van Sonnemans voor zijn werkzaamheden aan de duiten 1702 precies afloopt is evenmin helder. De overgeleverde stukken van raden en generaalseesters, maar ook die van de Gecommitteerde Raden melden er in elk geval na dit laatste advies niets meer over. Sonnemans heeft intussen al drie nieuwe opdrachten tot aanmaak van nieuwe Hollandse duiten aangenomen en voltooid.⁶⁸⁶ Zou hij uiteindelijk zijn gewicht voor de argumentatie van de generaalseesters, of alleen voor hun vasthoudendheid? Het zal waarschijnlijk nooit worden opgehelderd, want ook Mattheus Sonnemans' administratie is voor zover bekend niet bewaard gebleven. Duidelijk is wel dat Sonnemans bij resolutie van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier krijgt opgedragen f 3.739:16: - over te maken aan de ontvanger-generaal. Het betreft hier een restant van de f 20.000: - die de ontvanger-generaal beschikbaar heeft gesteld voor de aankoop van koperen muntplaatjes.⁶⁸⁷ De drie uit 1702 bewaard gebleven verzendlijsten (zie kadertekst 27) leveren het overzicht van verdeling onder de steden. Opvallend blijft de levering vanuit de Munt van het Zuiderkwartier van f 1.000: - en van f 750: - aan koperen duiten aan Alkmaar, de hoofdstad van het Noorderkwartier en de relatief geringe leveranties aan Amsterdam.

684 NA 1.01.44-17 fol. 127. Kopie Requeste van Muntmeester Sonnemans d.d. oktober 1711.
685 NA 1.01.44-17 fol.129. Advies d.d. 16 november 1711 van raden en generaalseesters op het verzoek van Muntmeester Sonnemans.
686 Zie hiervoor de hoofdstukken 10.1. 10.2 en 10.3 van dit deel van deze publicatie. Sonnemans heeft van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier in de jaren 1702-1710 zeker ook al 15 toestemmingen ontvangen om kleingeld te slaan in opdracht van de verschillende kamers van de VOC in Holland en Zeeland.
687 NA 3.01.05-3056 fol. 551-552. Resolutie Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 20 december 1706.

Kadertekst 27

Verdeling van nieuwe koperen duiten 1702 ⁶⁸⁸			
	28 maart 1702	8 juli 1702	1 augustus 1702
Dordrecht	f 187:10: -	f 2.100: -: -	f 650: -: -
Haarlem		3.437: -: -	937: -: -
Delft	187:10: -	1.637: -: -	400: -: -
Leiden			2.150: -: -
Amsterdam	375: -: -		2.750: -: -
Gouda	187:10: -	2.500: -: -	500: -: -
Rotterdam	375: -: -	2.500: -: -	1.250: -: -
Gorinchem	125: -: -	625: -: -	687: -: -
Schiedam	125: -: -	625: -: -	375: -: -
Schoonhoven	125: -: -	375: -: -	750: -: -
Brielle	125: -: -	750: -: -	500: -: -
's-Gravenhage	250: -: -	1.125: -: -	1.500: -: -
Alkmaar		1.000: -: -	750: -: -
Totaal	f 2.062:10: -	f 16.674: -: -	f 13.199: -: -

In januari 1704 is nog steeds f 11.000: - aan nieuwe duiten op de Munt te Dordrecht in voorraad. De Staten van Holland willen duidelijk niet zelf blijven zitten met dit overschot aan koperen kleingeld en besluiten daarop dat de steden nogmaals elk een portie nieuwe duiten tegen zilveren munt zullen afnemen en distribueren onder hun inwoners (zie kadertekst 28). Vreemd genoeg maken de Gecommitteerde Raden in hun optelling van de nieuwe porties een telfout van precies f 1.000: -. Zij melden met deze actie ‘seven duijsent sevenhondert gulden’ te hebben weggewerkt, terwijl het toch echt ‘maar’ om f 6.700: - gaat. Het restant wordt toebedeeld aan raden en generaalseesters om de verschillende arbeidslonen te betalen.⁶⁸⁹ Een opmerking over deze telfout is mogelijk wel gemaakt, maar niet bewaard gebleven.

688 NA 1.01.44-16 fol. 151v, 161 en 163.
689 NA 1.01.44-16 fol. 197. Resolutie Staten van Holland 11 januari 1704.

Kadertekst 28

Verdeling van de extra portie, 11 januari 1704 ⁶⁹⁰		
Dordrecht	f 500:	-: -
Haarlem	800:	-: -
Delft	500:	-: -
Leiden	800:	-: -
Amsterdam	1.600:	-: -
Gouda	800:	-: -
Rotterdam	1.000:	-: -
Gorinchem	200:	-: -
Schiedam	200:	-: -
Schoonhoven	100:	-: -
Brielle	200:	-: -
Totaal	f 6.700:	-: -

De Staten van Holland besluiten tegelijkertijd dat er binnen de grenzen van het gewest geen andere duiten meer mogen circuleren, worden ingevoerd of in betaling gegeven dan die in de Munten van Holland en West-Friesland vanaf 1702 zijn gemaakt.⁶⁹¹

De correctie op de bovengenoemde staat wordt gegeven door de raden en generaalmeeesters in hun ‘formulier van receptisse bij de resp[ective] schippers te rugge te brengen’. Bedoeld wordt hier dus in het overzicht van de ontvangstbewijzen die door de schippers, die de nieuwe duiten van Dordrecht naar de diverse steden brengen, dienen te worden ingeleverd. In de bij dit formulier in de marge geschreven opmerking staat dat aan Haarlem nu f 1.250: - wordt toebedeeld en dat Den Haag bij deze gelegenheid 44 zakken (f 550: -) aan nieuwe duiten krijgt aangeleverd voor distributie onder de bevolking.⁶⁹²

Kadertekst 29

Lijst van verdeling duiten 1704 in guldens, 6 februari 1704 ⁶⁹³		
Dordrecht	f 500:	-: -
Haarlem	1.250:	-: -
Delft	500:	-: -
Leiden	800:	-: -

⁶⁹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 197. Resolutie Staten van Holland 11 januari 1704.

⁶⁹¹ NA 1.01.44-16 fol. 198. Plakkaat van de Staten van Holland 11 januari 1704.

⁶⁹² NA 1.01.44-16 fol. 199v. Genoteerd als resultaat van de bijeenkomst van R&G d.d. 6 febrari 1704.

⁶⁹³ NA 1.01.44-16 fol. 199v. Genoteerd als resultaat van de bijeenkomst van R&G d.d. 6 febrari 1704.

Amsterdam	1.600:	-: -
Gouda	800:	-: -
Rotterdam	1.000:	-: -
Gorinchem	200:	-: -
Schiedam	200:	-: -
Schoonhoven	100:	-: -
Brielle	200:	-: -
's-Gravenhage	550:	-: -
Totaal	f 7.700:	-: -

9.4 Westfriesse duiten 1702

Op 5 januari 1702 schrijven raden en generaalmeeesters van de Munten een missive aan de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier waarin ze melden wat zij aan hun collegae van het Zuiderkwartier hebben voorgedragen aangaande de productie en distributie van nieuwe koperen duiten. Bij de brief sturen ze enkele tekeningen als voorstel voor de beeldenaar van de nieuwe duiten. Bovendien delen de generaalmeeesters mee dat de stempelsnijder van Holland, Daniël Drappentier al een opdracht heeft om binnen vier à vijf weken stempels voor de Hollandse duiten te leveren. De kans dat Drappentier de genoemde tekeningen heeft vervaardigd is groot. Het gaat echter te ver om op basis van bovenstaande gegevens te stellen dat hij ook de ontwerper van de beeldenaar van dit nieuwe type Westfriesse duit is geweest.

De generaalmeeesters verzoeken de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier verder om het resterende eenderde deel van de f 30.000: - voor de aanschaf van de muntplaatjes te mogen ontvangen.⁶⁹⁴

De verdeling tweederde/eenderde dateert uit 1625. De Staten van Holland bepalen in dat jaar dat tweederde van de nieuw te munten duiten geslagen zullen worden op de Munt van Dordrecht en eenderde op die van Noord-Holland.⁶⁹⁵

Eind maart 1702 schrijven de generaalmeeesters in reactie op hun ontmoeting met pensionaris Van Vossen de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier over de voortgang van de duitproductie in het Zuiderkwartier. Zij melden dat zij Daniel Drappentier hebben voorgesteld de ponsoenen voor de Westfriesse duiten te maken. Drappentier wil hiervoor f 150: - ontvangen en heeft aangegeven voor de productie drie weken nodig te hebben. Verder melden de generaalmeeesters dat overwogen moet worden of men de duiten ‘met de pers off met den hamer sal munten’, waarbij zij stellen dat ‘de pers vrij netter ende egaalder werk maakt’. Tenslotte verzoeken

⁶⁹⁴ NA 1.01.44-16 fol. 139. Missive R&G aan ‘Gecommitteerde Raden van Westfriesland ende Noorder-Quartier tot Hoorn’ d.d. 1 januari 1702.

⁶⁹⁵ NA 1.01.44-4 fol. 223v en NA 3.01.04.01-5057 fol. 145. Resolutie StvHoll 20 september 1625.

zij geautoriseerd te worden tot de inkoop van duitplaatjes uit Stockholm voor *f* 72:10 of uit Hamburg voor *f* 77:10.⁶⁹⁶

De Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier reageren geërgerd. Zij stellen dat de Muntzaken in het Noorderkwartier niet door hen maar door de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik worden behartigd.⁶⁹⁷ Toch verzoeken zij om zo spoedig mogelijke leverantie van zowel de muntplaatjes als de stempels. Raden en generaalmeeesters antwoorden op deze brief met de mededeling dat zij stempelsnijder Drappentier bij zich hebben geroepen en hem hebben opgedragen met alle mogelijke spoed de ponsoenen en stempels voor de Westfriese duiten gereed te maken. Ten aanzien van de leverantie van de muntplaatjes melden zij dat die uit Zweden 72 gulden 10 stuiver per 100 pond moeten kosten, maar niet direct leverbaar zijn en dat die uit Hamburg weliswaar eerder geleverd kunnen worden, maar inmiddels niet minder dan 80 gulden per 100 pond kosten. Een niet met naam genoemde andere handelaar kan de Hamburgse plaatjes leveren voor 78 gulden per 100 pond. De generaalmeeesters waarschuwen de bestuurders van het Landschap van West-Friesland (de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik) dat men bij acceptatie van deze laatste prijs 3 gulden per 100 pond te kort zal komen en deze dus zelf zullen moeten bijpassen om de duiten in circulatie te brengen.⁶⁹⁸

Medio juni 1702 klaagt Pieter van Romondt, Muntmeester van West-Friesland te Enkhuizen, bij raden en generaalmeeesters over de gebrekkige levering van de koperen muntplaatjes. In de laatste vijf à zes weken heeft hij slechts 1.625 pond plaatjes aangeleverd gekregen.⁶⁹⁹ Raden en generaalmeeesters reageren niet feitelijk op Van Romondts klacht. Zij antwoorden verwonderd te zijn dat hij geen bericht heeft gegeven dat hij muntplaatjes heeft ontvangen en vermoent, zodat met hem de distributie kan worden geregeld. Verder melden de generaalmeeesters ervan uit te gaan dat de Muntmeester de duiten heeft verzonden per zak van tweeduizend stuks en dus met een waarde van *f* 12:10: 0, dat hij geautoriseerd is de gezellen hun loon te betalen en dat hij beter moet letten op te lichte muntplaatjes.⁷⁰⁰

Eind mei 1702 verzoeken de Westfriese Muntgezellen aan de generaalmeeesters om assistentie bij hun poging om meer dan de genoemde 5 duiten per mark aan loon te krijgen. J. van Cattenbelt voert namens zijn collega Muntgezellen als argument aan dat de Munt lange tijd heeft stilgestaan waardoor de gezellen niets hebben verdiend en dat zij voorheen 34 duiten per mark ontvingen. Bijna terloops meldt de provoost nog even dat duitplaatjes die nu in bewerking zijn niet het gewicht hebben van 68 maar van 70 à 71 in het mark Trois.⁷⁰¹

De generaalmeeesters reageren niet meteen. Vandaar dat Cattenbelt op 9 juli nogmaals de pen vat en verzoekt om meer loon voor de Westfriese gezellen op de productie van duiten.⁷⁰² Of zijn verzoek is gehonoreerd, blijkt niet.

Over de precieze oplage van de Westfriese duit 1702 zijn geen gegevens bekend, anders dan dat bestuurders van Enkhuizen vijf jaar later verklaren dat er maar een elfde deel van de hoeveelheid die te Dordrecht is gemunt in het Westfriese muntbedrijf is verwerkt. Als dit waar is gaat het om bijna 1,7 miljoen stuks.⁷⁰³

De bestuurders van Hoorn moeten tenminste 32.000 stuks van deze oplage hebben ontvangen. Bij de melding van de ontvangst van de recognitieverplichting (de betaling voor de erkenning van het muntrecht) van Pieter van Romondt op 7 november 1702 wordt in de boeken genoteerd: ‘Ontfangen uijt handen van Pieter van Romonde, Muntmeester van Westvriesland, de summa van twaelf hondert guldens, sijnde de recognitie aen dese stad af te leggen voor de jaeren seventien hondert een en twee, afgeslagen de twee hondert guldens remissie wegens het slaan van de duijten, blijft dusent gulden’⁷⁰⁴. Uit de akte van aanstelling van Pieter van Romondt uit 1695 is bekend dat hij de drie steden elk jaarlijks inderdaad *f* 600: - zal betalen aan recognitie om het ambt van Muntmeester van het Landschap van West-Friesland te mogen uitoefenen.⁷⁰⁵

Een verdelingslijst van de Westfriese duiten 1702 is niet bewaard gebleven, zodat niet duidelijk is waarheen de overige Westfriese duiten zijn gezonden.

9.5 Van duit tot ‘geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten’

Nu bekend is hoe de nieuwe duiten van 1702 zijn gedistribueerd, is het moment gekomen om te kijken naar wat er is gebeurd met de oude duiten. Zoals gemeld zijn er diverse plakaten uitgevaardigd waarbij de oude duiten op een waarde van een halve duit of penning worden gesteld. Ook is bekend dat de oude duiten dienden te worden ingewisseld bij de burgemeesters of regeerders van de steden. Daar worden ze niet per stuk geteld maar op gewicht ingenomen.

In mei 1702 bepalen de Staten van Holland dat de ingewisselde duiten door de stadsbestuurders moeten worden overgedragen aan mr. Franc van der Burgh, ‘comis van ’s Lands Magazijn tot Delff’, die tegelijk opgedragen krijgt niet alleen de kosten van het transport te voldoen, maar ook de ontvangen duiten te wegen met Amsterdamse gewichten en voor rekening van het gewest te zenden aan geschutgieter Nieuport, om er ‘geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten’ van te gieten.⁷⁰⁶

Onder de nieuw geleverde duitplaatjes bevindt zich ook een aantal exemplaren dat voor de nieuwe duiten ‘in gewichte onbequaam’ is. Deze exemplaren zijn niet doorgezonden naar een van de Munthuizen, maar door ijkmeester-generaal Abraham Groengraft te Amsterdam apart gehouden. Met zowel Anthonij Grill als Jacob Vermaten is overeengekomen deze plaatjes aan het Hollands

⁶⁹⁶ NA 1.01.44-16 fol. 151. Missive van 27 maart 1702.

⁶⁹⁷ NA 1.01.44-16 fol. 154. Missive van 10 april 1702 aan R&G.

⁶⁹⁸ NA 1.01.44-16 fol. 154. Missive van 13 april 1702.

⁶⁹⁹ NA 1.01.44-16 fol. 157. Missive van 16 juni 1702.

⁷⁰⁰ NA 1.01.44-16 fol. 159. Missive van 25 juni 1702.

⁷⁰¹ NA 1.01.44-16 fol. 160v. Missive van 30 mei 1702.

⁷⁰² NA 1.01.44-16 fol. 161. Missive van 9 juli 1702.

⁷⁰³ NA 1.01.44-16 fol. 340. Missive van burgemeesters en regeerders van Enkhuizen aan R&G d.d. 1 oktober 1707.

⁷⁰⁴ WFA OAH 312 Burgemeestersrekening 1702.

⁷⁰⁵ NHAH 10-3 fol. 436. Aanstelling en instructie van P. van Romondt als Muntmeester van West-Friesland d.d. 23 februari 1695.

⁷⁰⁶ NA 1.01.44-16 fol. 156. Resolutie Staten van Holland d.d. 23 mei 1702.

Magazijn in Delft te leveren.⁷⁰⁷ Het gaat hier in totaal om 3.134 pond, waarvoor zij f 62:10: 0 per 100 pond vergoed krijgen. Dit om te voorkomen dat de handelaren de plaatjes aan andere Munthuizen zullen leveren, zodat er alsnog duiten van minder gewicht van worden gemaakt. De ‘uitgewoogene en aangehoudene’ koperen plaatjes zijn gebruikt als grondstof voor het gieten van een nieuw kanon.⁷⁰⁸

Ter vergelijking kan hier de prijs worden vermeld die de beroemde klokkengieter François Hemonij (1609-1667) bij zijn aanstelling in Amsterdam in 1655 overeenkomt met het Amsterdamse stadsbestuur. Hemonij is bekend van onder andere de carillons van de Amsterdamse Oude Kerk, de Zuiderkerk en de Westerkerk, maar ook van het beeld van Atlas op het dak van het Paleis op de Dam.

In 1651 giet Hemonij de klokken voor de toenmalige Beurs. Deze hangen nu in de toren van de Munt te Amsterdam. In genoemd contract leggen de bestuurders van de stad vast dat voor ingeleverde klokspijs – koper en brons (circa 80 procent koper + 20 procent tin) – in de praktijk 17 stuivers ‘voor elck pondt nieuwes’ (=nieuw klokspijs) mag worden betaald.⁷⁰⁹ Per honderd pond is dat dus f 85: -. In hoeverre die prijs voor klokspijs in 1702 nog geldt, is onduidelijk, aangezien de generaalmeeesters f 75: - en f 72:10 betalen voor 100 pond puur koperen duitplaatjes uit respectievelijk Hongarije en Zweden en f 62:10 wordt betaald voor 100 pond koperen duitplaatjes van incorrect gewicht.

9.6 Kosten van productie van duiten

Inzage in de kosten van de omwisseling van oude en de productie van nieuwe duiten wordt gegeven in een advies aan de raden en meesters van de Rekening van Gelderland van begin september 1702. De generaalmeeesters stellen dat zekere Amsterdamse kooplieden de gereduceerde duiten opkopen voor 12 stuivers het pond (= 60 gulden per 100 pond), deze versmelten tot platen en er te Deventer met grote precisie ronde duitplaatjes van laten maken op een gewicht van 136 stuks (= 17 stuivers) per pond. Hier zit dus een marge van 5 stuivers per pond in. Daarbovenop komen nog de kosten voor het munten: 10 duiten, de arbeid van de Muntmeester: 6 duiten en overige kosten 4 duiten. Samen dus 2,5 stuiver per pond.⁷¹⁰ Blijft er dus 2,5 stuiver per pond nieuwe duiten aan winst voor het gewest over.

In een brief aan Hof en Rekenkamer van Gelderland van februari 1715 zetten de generaalmeeesters van de Munten ook nog eens precies de kosten voor aanmunting van nieuwe duiten op een rijtje. De ordonnantie van 1702 schrijft een gewicht van de duitplaatjes voor van 68 stuks per mark

(3,62 g). Door de sindsdien gestegen prijs van het koper is het gewicht van de plaatjes in 1713 verlaagd tot 72 stukken per mark (3,42 g). Dit om de aanmunting en distributie van nieuwe duiten ‘buiten last van het gewest’ te houden. In het advies aan Gelderland gaan de generaalmeeesters uit van het gebruik van koperen rondellen uit Zweden. Over die uit Hamburg zeggen ze dat deze ‘veel te inegael ende dun’ zijn. Voor de ruim 30.000 pond plaatjes, die eind 1713 via Anthonij Grill is ingekocht, wordt 79 gulden en 7 1/2 stuiver per 100 pond betaald. Het pond duitplaatjes komt daarmee op 15 stuivers 15 penningen. Met het gewicht van de plaatjes op 72 à 73 stukken per mark worden er dus minimaal 144 duiten uit een pond koper geslagen. Met andere woorden: uit een pond koperen duitplaatjes kan voor 18 stuivers aan nieuwe duiten gemaakt worden. Voor zijn inspanning geniet de Muntmeester 2 duiten. De gezellen krijgen aan loon 9 duiten per pond. Van de 6 mijten die dan nog per pond overblijven moeten de stempels, de vracht en de ‘cisalien’, de foute plaatjes, worden betaald. Volledigheidshalve melden de generaalmeeesters er nog bij dat de kosten van hun visitatie bij de aflevering en tijdens het munten hier nog niet bij gerekend zijn.⁷¹¹

In oktober 1716 meldden de generaalmeeesters de heren van Hof en Rekenkamer van Gelderland dat zij in hun brief van april zijn uitgegaan van de prijs die zij voor de aanschaf van f 25.000: - gulden aan duitplaatjes voor het gewest Holland hebben bedongen, namelijk 81 gulden per 100 pond. Het gewicht der plaatjes is zo bepaald dat er 151 duiten uit een pond worden gemaakt. De leverancier van de plaatjes krijgt dus 16 1/5 stuiver, ofwel 130 duiten ‘schaers’, de Muntmeester geniet 4 duiten per pond en de gezellen 10 duiten. Er blijven dan nog 7 duiten over om de grote slijtage van de stempels te bekostigen.⁷¹² Over de kosten voor vracht en cisailles wordt niets gezegd.

9.7 Samenvatting

Na verschillende voorstellen van de raden en generaalmeeesters gaan de Staten van Holland in december 1701 eindelijk akkoord met de zuivering van de circulatie van koperen duiten. Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier geven de raden en generaalmeeesters van de Munten de opdracht tot de inkoop van koperen duitplaatjes voor de productie en distributie van nieuwe duiten. Resoluties tot inlevering en uiteindelijke waardevermindering van de oude duiten worden uitgevaardigd. De nieuwe duiten dienen een gewicht te hebben tussen de 3,49 en 3,78 gram per stuk. Volgens twee uit 1625 stammende resoluties van de Staten van Holland wordt van de door de Staten van Holland en West-Friesland opgedragen partij tweederde gemunt in de Hollandse Munt te Dordrecht en eenderde in de Munt van West-Friesland. Precieze productieaantallen zijn niet bewaard gebleven, maar volgens een mededeling van de generaalmeeesters uit augustus 1707 is er in de periode 1702-1704 door de Hollandse Munt voor

⁷⁰⁷ NA 1.01.44-16 fol. 192v. Insinuatie, gerechtelijk aanzegging, gedaan door een niet nader genoemde notaris uit Amsterdam aan beide leveranciers d.d. 20 december 1703.

⁷⁰⁸ NA 1.01.44-16 fol. 200-201. Missive van R&G aan mr. Franc van den Burgh, commis generaal van het Hollands Magazijn te Delft van 23 februari en diens verklaringen van 1 en 9 maart 1704. De vergoeding, respectievelijk f 1355: 0: 0 en f 603:15: 0, zijn gedateerd op 20 maart 1704.

⁷⁰⁹ Vriendelijke mededeling mw. drs. H.B. van der Weel. Meilink-Hoedemaker, Luidklokken en speelklokken in Delft 184. Lehr, De klokkengieters François en Pieter Hemony.

⁷¹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 164v. Missive van R&G d.d. 2 september 1702.

⁷¹¹ NA 1.01.44-17 fol. 234. Missive van R&G aan Hof en Rekenkamer van Gelderland d.d. 19 februari 1715.

⁷¹² NA 1.01.44-17 fol. 256. Missive van R&G aan Hof en Rekenkamer van Gelderland d.d. 23 oktober 1716.

f 115.000: - aan nieuwe duiten geproduceerd. Samen met de productie van de Westfriese Munt gaat het om ruim 20 miljoen stuks. Uit de enkele overgeleverde verzendlijsten blijkt dat Amsterdam een relatief kleine hoeveelheid duiten vanuit Dordrecht krijgt geleverd. Alkmaar, de eerste stad van het Noorderkwartier, krijgt ook duiten vanuit Dordrecht toegezonden. Hoewel de verzendlijsten voor de Westfriese Munt niet bewaard zijn gebleven, is het aannemelijk dat Amsterdam voornamelijk vanuit dit Munthuis wordt voorzien van nieuwe duiten met jaartal 1702. Dit vanwege de kortere en gemakkelijkere aanvoerroute ten opzichte van de Munt te Dordrecht.

De nieuwe duiten worden verpakt in linnen zakjes van tweeduizend stuks. De zakjes vertegenwoordigen dus een waarde van f 12:10.

Het toezicht op de productie en distributie van de nieuwe duiten is gelegd in handen van essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn. Voor zijn daden legt hij verantwoording af aan de generaalseesters en die weer aan Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier van Holland.

De Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans blijkt het achteraf niet eens te zijn met de vergoeding die hij ontvangt voor zijn werk aan de nieuwe duiten. Hij blijft hierover tot in 1711 met de generaalseesters en Gecommitteerde Raden in discussie. Als argument voert hij aan dat hem voor aanvang van de productie mondeling een veel hogere vergoeding is beloofd. Uiteindelijk moet hij genoegen nemen met de door de generaalseesters aan de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier geadviseerde vergoeding.